

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 3
(19534)

2022 чылдың
январь 19
среда

Хүннүң үнери — 08:37
Ажары — 17:08
Хүн дурту — 8:30

Садар өртээ хостуг 12+

Тывадан башкының тиилелгези

Солагай талазындан ийи дугаарында Шеңне Сандый.

Орус болгаш төрөөн дылдарны башкылаарының методиктиг аргаларын көргүзөр талазы-биле, башкыларның чурттар аразында мастер-класстарның конкурзун Россия Федерациязының Президентизинин чанында Россияның улус ажил-агыйының болгаш күрүне албанының академиязының өөредилге айтырыгларының талазы-биле эртем-шинчилел төвү биле Төрөөн дылдар башкыларының ассоциациязы 2021 чылда организаптап эрттиргеннер. Баш-

кыларга туду болгаш интернет дамчыштыр ырактан киржиринин байдалына конкурс эрткен. Ооң кол сорулгазы — төрөөн дылдарны болгаш орус дылды башкылаарының чаа чедишкенин методиктиг аргаларын көргүзери. "Теоретиктиг дискуссиялар: школа өөредилгезинде этнокультурлуг угланышкындар" темага эртем-практиктиг конференция база конкурс үезинде болган.

(Уланчызы 2-ги арында).

Бөгүнгү үндүрүлгедө:

CALL-ТӨПЧЕ ДОЛГАП ТУРАР УЛУСТУҢ САНЫ КӨВҮДЭЭН

Республиканың аарыгларга удур баш бурунгаар ажил чорудар кадыкшылга төвүнүн ажил-амыдыралы ийи чыл бурунгаар тайбың байдалдыг турган болза, коронавирус хамчыктыг аарыгның чуртка непереп эгелээн үезинден тура, дүн-хүн чок кезээде белен "дайынчы" байдалда турар болу берген.

3-кү арында

ЫТТАР ТЕРГИИДЕЛИ

Чүгле Тывада эвес, бүгү Россияның хоорай-суурларында ыттарның хөлүн эрттир көвүдээни, бөлүктежи чыгылы берген ыттарның кижилерге айылы, оларның санын эвээжедири шыңгыы шиитпирлээр айтырыглар апарган дээрзи массалыг информация чепсектеринде медээлерден көскү.

6-гы арында

АҢГЫ-АҢГЫ БУЛУҢНАРДАН БАЙЫР

ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Интернет четкизинин сайзыраанындан, Тываның-даа, Россияның-даа, делгейин аңгы-аңгы булуңнарында чурттап чоруур чаңгыс чер-чурттугларывыс видео таварыштыр бот-боттарына байыр чедиржип чаңчыга берген.

8-ки арында

ЧАГЫДЫЛГА-2022

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2022 чылдың чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында бо хуннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

2022 чылдың бирги чартыында хуу кабинет таварыштыр (podpiska/pochta/ru) «Шын» солунга чагыдылганың өртээ:

2022 чылдың бирги чартыының 1 айында өртээ — 143, 20 рубль;

2022 чылдың бирги чартыында солуннун өртээ —

859,20 рубль.

Чагыдылга өртөөнчө өйлеп-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгезинин каталог өртээ база кирип турар.

2022 чылдың бирги чартыында «Тыва медиабөлүк» Парлалга бажынын таварыштыр «Шын» солунга чагыдылганың өртээ:

2022 чылдың бирги чартыының 1 айында өртээ — 120 рубль;

2022 чылдың бирги чартыында солуннун өртээ 735 рубль.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

Тывада «Чаңгыс демниг Россияның» секретары — Владислав ХОВАЛЫГ

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының республика чергелиг 37 дугаарлыг конференциясы болуп эрткен. Партияның Тывада регионалдыг салбырының секретарына Владислав Ховалыгны соңгаан.

«Партияның 15 муң кежигүнү, Тывада 2 муң хире талалакчылары регионалдыг салбырның чаа удуртукчузунга хамыкты мурнай деткир дээрзинге бүзүрээр мен» — деп, ТР-нің Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа чугаалаан.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг партияның секретары болуру харысалга болгаш шылгалда дээрзин социал четкиде арнынга бижээн:

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының декабрьда болган съездизинге удуртулга меңээ чурттуң кол политиктиг күжүнүң

регионалдыг салбырының секретарының албан-хүлээлгезин күүседирин дагзып кааш, бүзүрелин болгаш деткимчезин көргүскен. Бөгүн Тывада сурукчуларым мени деткээн. «Чаңгыс демниг Россия» партиясының үндөзилекчизи болгаш политиктиг лидери Сергей Күжүгетович Шойгунуң төрзөн черинге, партиясының регионалдыг салбырының секретары болуру дээрме меңээ хары угда улуг алдар, харысалга болгаш шылгалда-дыр. Меңээ, ол болза, улус-биле харылзааның немелде оруу, сурукчуларның база чаңгыс үзел-көрүштүг кижилерниң командазы, чугула организакчы курлавыр-дыр. Партияның чедишкенин каас-коя лозунгулар эвес, а соңгукчуларга хамаарылга, херек кырында кылган ажил-херек тодарадыр дээрзин Россия Федерациясының Президентизи демдеглээн».

Рада ДЕМЧИК.

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының кежигүннери.

Тывадан башкының тиилелгези

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

2021 чылдың декабрь айда түңнел этапче Россияның болгаш Хамаарышпас күрүнелер эвилелиниң школаларындан төрзөн дылдарның болгаш орус дылдың дөртөн башкызы шылга-рап кирген. Оларның аразында Кызыл кожуунуң Черби школазының орус дыл болгаш литература башкызы Шеңне Сандый «Чаартыкчы чогаадыкчы башкы» деп номинацияга тиилеп үнген. Россия болгаш СНГ чергелиг конкурска улуг тиилелгези дээш Шеңне Виктороннага республиканың башкылары изиг байырны чедирип турарлар. Ооң тиилелгези — Тываның башкыларының ханы билииниң, бедик мергежилдиниң база бир херечизи.

Орус болгаш төрзөн дылдарны башкылаарының методиктиг аргаларын көргүзөр талазы-биле, башкыларның чурттар аразында мастер-класстар конкурзун 2019 чылдан бээр эрттирип келген. Эрткен чылын конкурска Белоруссия, Донецк, Луганск, Казахстан, Турция, Ирак болгаш Азербайджандан ниитизи-биле 519 башкы киришкен.

Шеңне Викторонна бодунуң дугайында «Шынның» номчукчуларынга таныштырды: «Киржикчилерге ук мөөрей езулуг-ла байырлал болду. Чүге дээрме Россияның аңгы-аңгы чоннарының дылының болгаш культуразының онзагайын көргүскен хемчег болу берген. Мөөрей-дир дээш, ол-бо дижи кижиде чок, а харын-даа бот-боттарынга чылыг-чымчак хамаарылгалыг, дыка найыралдыг болдус. Мөөрейниң киржикчилери национал хептерин таныштырып, ыр-шоорун бадырып турду.

Башкы кижиде болганымда, уругларга хей нациялыг ниитилелге хамааты хүлээлгелерин билир кылдыр өөредир мээң даалгам-дыр. А мээң бодумнуң мергежилемге бердингеним төрзөн дылынга ынакшылды уругларга отулары чугула. «Кижиде бүрүзү бодунуң чуртталгазында бир-ле ажил-херекке бараан болур ужурлуг. Бир эвес сен аңаа бүзүрелдиг болур болзунза, ол дөмей-ле улуг ажил-херекке сени чедир» деп, Дмитрий Лихачевтуң сөстери бар. Мээң чуртталгамның кыйгыры ол деп болур. Чүге дээрме мен бодумнуң мергежилемге бердинген мен».

Айдың ОНДАР.

Чурукту Ш. Сандыйның архивинден алган.

Бодуңарны камнанып чоруңар!

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг чаңгыс чер-чурттугларынга мындыг кыйгырыгны кылган:

— Эш-өөр, чаа чыл байырлалдарының соонда, коронавирустан, ооң иштинде чаа, халдавырлыг «омикрон» штамм-биле аараан кижилерниң саны өзүп олурар дээрзин көрүп тур бис. Ковидке удур хемчеглерни сагывас чүве болза, кадык камгалалы системаның чүгү хөлүн эрттир аартап болур дээрзи илереп келген. Амды дээрзинде бисте эм-таң, хостуг орун-дөжөк четчир, ынчалза-даа кандыг-даа шыдал-шинек өй-кызыгаарлыг болур болгай.

База катап медреселдиг чоруувусту көргүзүп, санитарлыг чурумнарны шыңгызы-биле сагыыр апарган-дыр бис. Республиканың кол санитар эмчизи

Тываның чурттакчыларына дараазында сүмелерни хүлээп алган:

- 2022 чылдың апрель 1-ге чедир хей улус киржилгелиг хемчеглерни хоруп каан, уруглар ойнап-хөггээр өрээлдериниң (ооң иштинде өрү шурап ойнаар батуттарның), компьютер залдарының болгаш дүнеки үеде ажилдаар хөггээшкн черлериниң ажил-чорудулгазын ара соксадып каан.

- база катап коллективтин 30 хуудан эвээш эвезин ырактан ажилдаар кылдыр шилчиткен, ындыг чүүл иштиг-сааттыг херээженнерге, 60 хардан өрү назылыг база хоочураан аарыглыг кижилерге албан сагылдалыг.

- организацияларның кижилер хүлээп алышыкынынга QR-кодтуг хамаатылар кирип болур.

Нарын эпидбайдалдың үезинде христиан байырлал — Бурганның сугга

домнатканының хүнүнде база Шагаа найырында калбак хемчеглер эрттирилгезинден ойталаар ужурга таварышкан бис дээрзин демдеглекседим.

Алдыңган хемчеглерге билишкенин болгаш харысалгалыг көөрүн дилеп тур мен, чаңгыс чер-чурттугларым. Ол бүгү силерни база силерниң чоок кижилеринерни кадагалап-камгалаарыңга чугула херек. Бодуңарны камнанып чоруңар!

А. ХЕРТЕК белеткээн.

Тожу чонунуң эрге-ажыы дээш

Тожу кожуунуң девискээринде 155 784 га хемчээлдиг арга-арыгны арендага бээр дугайында электронуг садыглажышкынны республиканың Ыяш ажил-агыйының болгаш бойдус курлавырларын ажыглаарының яамызы чарлаан турган.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг садыглажышкынның негелделерин ханы сайгарып көргөш, Ыяш ажил-агыйының болгаш бойдус курлавырларын ажыглаарының яамызының ажилдакчылары болгаш ТР-нің Дээди Хуралының депутаттары-биле чугаалажып, оларның санал-оналдарын дыңнааш, ол аукционну соксаткан.

Тожу кожуунуң девискээрлерин, ооң арга-ыяжын болгаш өске-даа байлааның курлавырын арендага бээриниң кол сорулгазы Тожунуң үндэтин чонунуң эрге-ажыын камгалаары, оларның ивижи болгаш аңчы ажил-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга таарымчалыг байдалды

тургузары болур ужурлуг деп, Владислав Ховалыг демдеглээн.

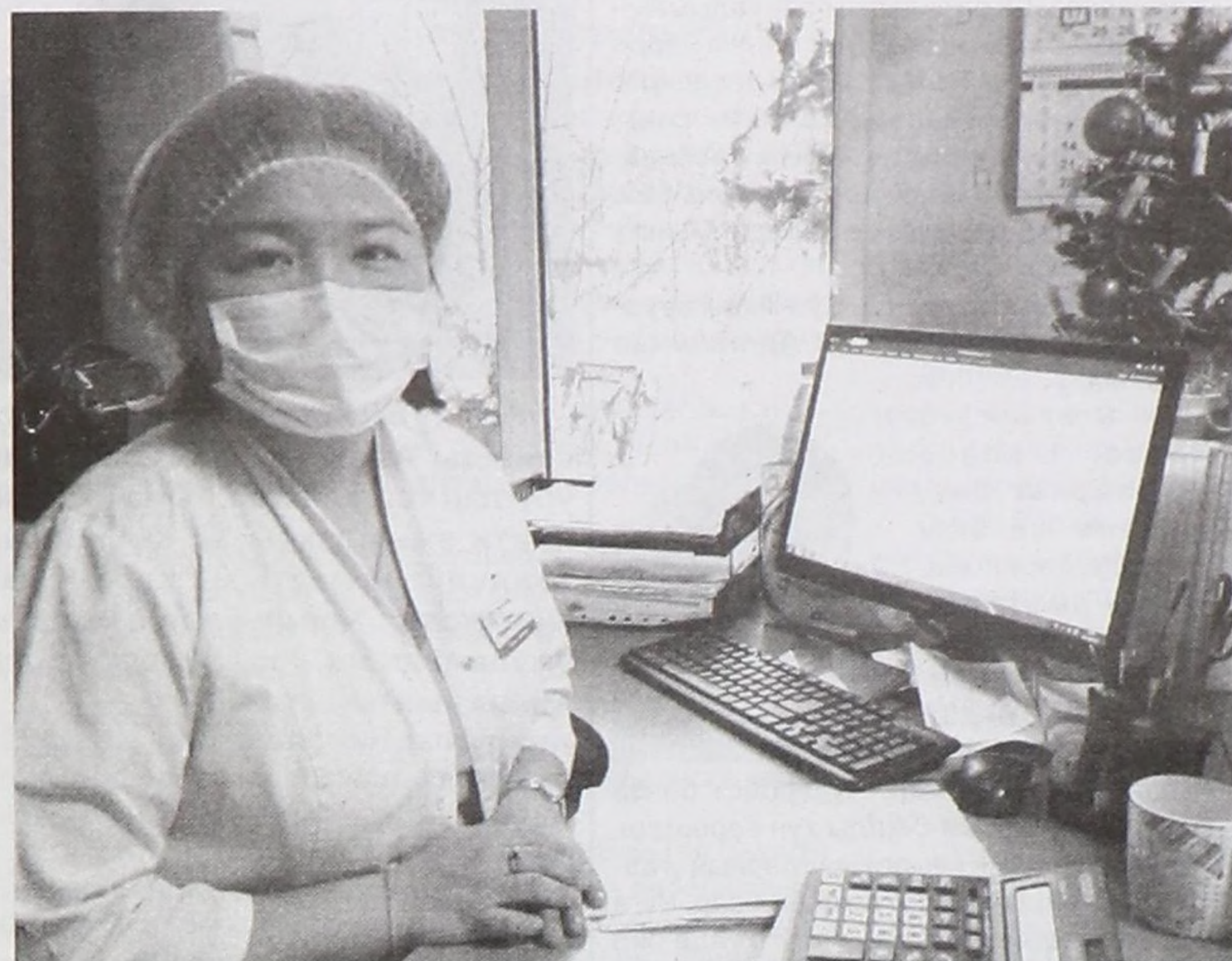
Тожунуң үндэтин чурттакчы чону — ивижилер, аңчылар, балыкчылар-биле сүмележи, саналдарын кичээнгейге ап, оларның шаг-төөгүдөн бээр чорудуп келген ажил-агыйының, амыдырал-чуртталгазының девискээрин чиге тодаргайлаар даалганы Ыяш ажил-агыйының болгаш бойдус курлавырларын ажыглаарының яамызының удуртулгазынга берген. Тожу кожуунуң депутаттары-биле ол ажилды демнежи чорударын сүмелээн.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

КАДЫКШЫЛ

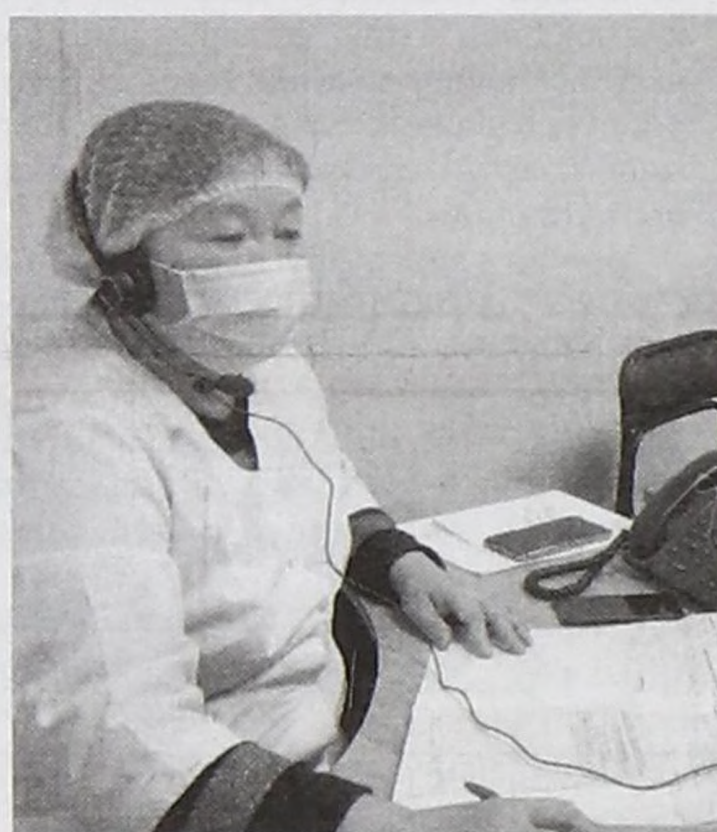
Call-төпче долгап турар улустуң саны көвүдээн

Орлана Аймаа COVID-19-ка удур call-төптүң эргелекчизи.

Республиканың аарыгларга удур баш бурунгаар ажил чорудар кадыкшылга төвүнүң ажил-амыдыралы ийи чыл бурунгаар тайбың байдалдыг турган болза, коронавирус хамчыктыг аарыгның чуртка непереп эгелээн үезинден тура, дүн-хүн чок кезээде белен “дайынчы” байдалда турар болу берген. Амгы үеде ында амбулаторлуг эмнээшкнниг call-төп ажилдап турар. Ооң эргелекчизи, терапевт эмчи Орлана Сүреновна Аймаадан төптүң ажилында ам бо хүнде чүү өскерилгенин, кандыг режимде ажилдап турарын со-нуургаан бис.

— Бистиң бо төп эрткен чылдың апрель айда тургустунган. Мында коронавирус хамчыктыг аарыгдан аараан улус эмнээр “кызыл зонада” амбулаторлуг эмнээшкн чорудар бригадалар тургустунган. Амгы үеде беш бригада бар. Бригада бүрүзүнде эмчи болгаш эмчи сестразы ажилдап турар. Оларның аразында педиатр эмчилер база бар. Бо төпче колдуунда лаборатор-луг шинчилел соонда, коронавирус бар деп бадытталдыг улуска эмнээшкнни

Чечек Ооржак COVID-19-ка удур call-төптүң эмчизи.

чорудуп турар. Ол дээрже коронавирустан аарып турар улустуң бажыңчыне чедип, аңаа эмчи дузазын чедирери болур.

Бир дугаарында, аарыг кижилер поликлиникаже долгаар, оон анализин дужаар, ооң харызы бистиң төпке кээр. Аарыг бадыткаттынган болза, дораан дыңнадыр, ындыг улустуң даңзын тургузар. Ооң

соонда бистиң эмчи бригадалары эмнээшкнни эгелээр. Хүннүң-не даңзыда кирген аарыг улустуң байдалын эртен-кежээ телефон дамчыштыр харылзажып тургаш, амыр-мендизин айтырып, байдалын сонуургап, дневникти долдурар, хайгааралга алыр. Бичии уруглар аарып берген болза, хүнде үш катап долгаар. Дораан эмчи дузазы хереглеттине берген болза, эдидиниң изии читпейн туруп бергенде, call-төптүң бригадасы аарыг кижиге четкеш, эмчи дузазын чедирер. Төпте эмчи бригадалары ээлчежи алгаш, дүн-хүн чок ажилдап турар.

2021 чылдың июль 9-тан 2022 чылдың январь 17-ге чедир call-төптүң 122 дугаарлыг телефонунче 32882 кижилер долгаан. Ооң иштинде кандыг-даа айтырылгы улус бар. Чижээ, вакцинация дугайында билип алыксаан, дүрген эмчи дузазын чедирер станцияже долгап бээрин дилээр дээн ышкаш, аңгы-аңгы чылдагааннарлыг долгай бээр. Бистиң ажилдакчыларымыс шуптузунга чөптүг харыларны берип, дүн-хүн чок ажилдап турар. Эң-не хей чон аарып турган берге үелерде бир хүнде 250 кижини эрттирип турган бис. Ынчан телефон бир-даа минутада анаа турбас турган.

Бо чаа чылдың дыштаныр хүннеринде беш-алды кижилер долгап турган болза, ам

хенертен долгап турар улустуң саны көвүдэй берген. Чүгүле январь 17-де безин 111 кижилер долгаан. Бистиң төп Кызыл хоорай болгаш Каа-Хем суурну долдузу-биле харылап турар.

Колдуу вакцинацияны, ревакцинацияны база чоннуң колдук кезии эрткен. Ындыг-даа болза коронавирустуң “омикрон” штаммындан Тывада ийи кижилер аарып турары илереттинген болганда, эрткен чылдың дуржулгасындан өөренип, сула салдынмай, санитарлыг негелделерни шыңгы сагырын чондан дилээр-дир бис. Чүге дээрже коронавирустуң бо хевиринден аараан чаңгыс кижилер хары угда 100 кижини аартып болур. Омикрон кончуг дүрген чыпшынычал аарыг болуп турар. Колдуунда тыныш органның халдаар.

Бо хонуктарда бистиң төп баш бурунгаар белеткенип, бир хүнде 150, 450, 1000 кижилер чедерге кандыг хемчеглер алыр ужурулуг дээн ышкаш бүгү санаашкыннарны кылган бис. Эмнеривис база амды-зында чедер. Баш бурунгаар база немей чагыдып алган бис — деп, эмчи чугаалады.

Бо хүнде call-төптүң 122 дугаар телефонунче келген медээлерин хүлээп алыры-биле, чеди точканы тургускан. Ында шупту профессионал эмчилер ажилдап турар. Оларның бирээзи Чечек Ооржак хүн келген тудум телефонче долгаан улустуң саны көвүдөп турарын чугаалады:

— Бо чылдың эгезинде төпке ийи точка турган болза, январь 15-тен эгелеп 8 точканы немей салыпкан. Ынчан кээрге, 10 эмчи телефон дамчыштыр медээлерин хүлээп ап, ийи ээлчегде ажилдап эгеле-двис. Бирги ээлчег — 8.00 шактан 14.00 шакка чедир ажилдаар, ийиги ээлчег — 14.00 шактан 20.00 шакка чедер. А дүнеки үеде дежурный оператор артып каар. Бай-

Кызыл хоорайда COVID-19-ка удур call-төптүң эмчилери.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА КОРОНАВИРУС ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭПИДБАЙДАЛ

2022 чылдың январь 17-ден 18 хүннеринде

67

COVID-19-тан аараан деп бадыткаттынган таварылгалар

351

ПЦР шинчилелдерни чоруткан

5

COVID-19-тан экирээн

30,9%

хостуг орун фондузу

344

2022 чылдың январь 1-ден тура аараан улустуң саны

Вакцинаның I-ги компонен-тизи-биле 161 060 кижилер тарыткан.

Вакцинаның II-ги компонен-тизи-биле 99 241 кижилер тарыткан.

Изиг шугум дугаарлары:

☎ +7 (394 22) 5-62-62

☎ +7 (394 22) 2-48-85

☎ +7 (394 22) 3-73-73

дал арай нарыыдап кел чыдарын эскерип тур бис. Өске хүннерде бистиң төпче 12-15 чедир долгап турган болза, ам чаңгыс хүнде 100 ажыг кижилер чедип турар. Долгап турар улустуң хей кезии ПЦР анализиниң харызын айтырып долгап турар. Бистиң ажилдап турар компьютерлеривисте тускай программаны кошкан. Ооң дузазы-биле анализ дужааган улустуң харызын дорт көрүптер аргалыг бис. Бир эвес аарыг бадыткаттына берген болза, ол аарыг кижиге бодун канчаар алдынарын то-даргай тайылбырлааш, ол кижиниң долу адресин, харылзажыр телефонун “кызыл зонада” эмчи бригадаларыга дамчыдып бээр бис. Ооң соонда ол бригадалар эмнээшкнни чорудуп эгелээр — деп, ол тайылбырлады.

Ам база нарын байдал чоокшулап кел чыдарын барымдаалааш, чонувуска катап база серемчилелдиг болуп, сани-тарлыг негелделерни черле хажытпазын дилээр-дир бис. Кижилер бүрүзүнүң кады-бодундан дорт хамааржыр болгай.

Карина МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ӨӨРЕДИЛГЕ АДЫРЫНДА

Беш хүн өөренири — чаа планета ажыдары эвес-тир...

Тываның школалары хей кезин беш хүн өөренир системаже шилчээн, а чамдыызы ам-даа чигзинип турар. Россияның өске регионнарында шагда-ла беш хүн өөренир системаже шилчий берген.

2014 чылда Красноярск крайның база ол системаже шилчээнин, амгы үеде дыка хей школалар неделяда беш хүн өөренип турарын ТР-ниң өөредилге сайыды А. Храмцов демдеглээш, неделяда беш хүн өөренири дээрже чаа «планета» ажыдары эвес, а шагда-ла Россияда ажылдай берген система дээрзин тайылбырлап чугаалаан.

— Бис база бодувустуң элчээвисте чаа системаже бичиилел «шымнып» кирип эгелээнвис бо. Республиканың шупту школалары эвес-даа болза, чамдык кожууннар не-

деляда беш хүн өөренир системаже шилчээн. Өөредилге программасынга кандыг-даа өскерлишкinner кылбайн, ук системаже кирип болур арга бар. Ол дугайында өөредилге хоойлузу 2013 чылдан эгелеп ажылдап турар. Эрги хевээр артары азы чаа системаже кирип, неделяда беш хүн өөренири школа бүрүзүнүн боттарының хостуг эргезинде. Улуг боттарывыс безин беш хүн ажылдааш, алды, чеди дугаар хүнде дыштанып турар-дыр бис. А уругларывыс неделяның алды хүнүнде хүнүн-не 12 шак дургузунда «ажылдап» турар-биле дөмей-дир. Улуг улус неделяда дөртөн шак ажылдаар болза, а ажы-төлүвүс оон хей шак

«ажылдаар» бе? Мен бодаарымга ол шын эвес-тир. Чаа системаны кижиле бүрүзү улуг өөрүшкү-биле хүлээп албас деп билип тур мен. Ынчалза-даа чаартылгаларны кылыр чугула — деп, А. Храмцов чугаалаан.

Сүт-Хөл кожууннун өөредилге эргелелиниң кол специализи Радмира Ондар:

— Кожуунда ниитизи-биле чеди школа бар. Олар шупту неделяда беш хүн өөренир чаа системаже шилчээн. Школаларның директорларының өөредилге талазы-биле оралакчылары уругларның өөренир расписаниезин тургузуп каапкан. Субботада колдуунда ыры, күш-ажыл, чурук кичээлдерин онлайн хевирге болур. Zoom азы вайбер дээн ышкыш социал четкилер таварыштыр башкылар уруглар-биле кичээлдерини эрттирер. Субботада янзы-бүрү бөлгүмнер туруп болур. Расписаниени Росхереглелхайгааралдың негелделеринге дүүштүр тургускан. Ында көрдүнгени болза, өөреникчи кижиге бир хүнде алдыдан көвей кичээл турбас ужурулуг. А бир эвес чеди кичээл салыр болза, узун чапсарда уругларны изиг чем-биле чемгерер ужурулуг. Бистиң кожуунда Хөр-Тайга болгаш Алдан-Мадыр ортумак школаларында хей эвес ийи-чаңгыс чеди кичээлдер салдыган. Чеди кичээл салдыган таварылгада Росхереглелхайгааралдың негелдези езугаар уругларны чапсарда чемгерип турар. Школаларның столоваясында эге класстарны чемгерер дээш, чемни хүнүн кылып турар. Столоваялар ажылдап турар. Оон аңгыда, бистиң кожууннун чамдык школаларында күрүнө шылгалдалары дуjaar доозукчу класстарны

болгаш хей ажы-төлдүг амыдыралы чегей өг-бүлелериниң ажы-төлүн база кадыының байдалы-биле онзагай уругларны черле чемгерип турар. Келир 2022-23 өөредилге чылында субботада онлайн кичээлдер безин болбас кылдыр расписаниени эде тургузуп, долузу-биле беш хүн өөренир системаже кирери планда көрдүнгөн.

Сүт-Хөл кожууннун Суг-Аксы суурда хей ажы-төлдүг ие Артышмаа Ооржак:

— 9 класс, 5 класс, 1 класс уругларлыг бис. Неделяның беш хүнүнде өөрениш, ийзин дыштанырга уругларга-даа, ада-иелерге-даа, башкыларга-даа эптиг. Чаш улустуң

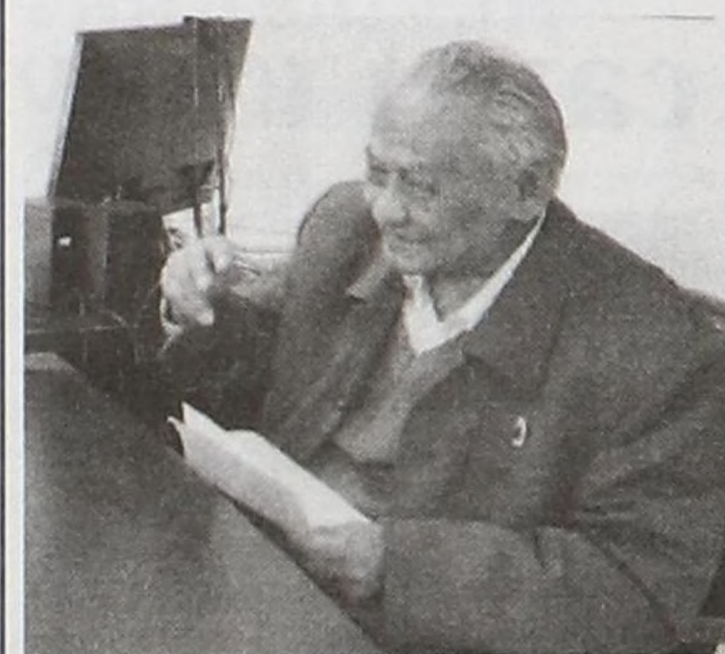
угаанын эмин эрттир «чүдүрбес» болза эки деп санаар мен. Алды хүн өөрениш, чаңгыс хүн дыштанырга уругларның угааны дыштанып-даа четтикпейн баар. Чүге дээрже чаңгыс дыштаныр улуг-хүнде бир дугаар хүнге белеткенип, аштанып, чүгдунуп турда-ла, хүн эрте бээр. Өг-бүлели-биле ыңай-бээр барып дыштаныр безин хүн чок боор чорду. Ам харын амыраандыр бис. Неделя санында эвес-даа болза, болдунар шаавыс-биле өг-бүлевис-биле ыңай-бээр үнүүшкүннерни кылыр бис — деп чугаалады.

Ынчап кээрже уруглары неделяда беш хүн өөренип эгелээн ада-иелерге эптиг байдал тургустунган деп болур. А эрги системада артып калган хоорай школаларының өөреникчилериниң ада-иелериниң бодаалдарын дараазында үндүрүлгеден номчуур силер, эргим номчукчу.

Айдың ОНДАР.

Чуруктарны маадырларның архивинден алган.

Уруглар чогаалчызы -биле ужурашкан

Республиканың өөредилге сайыды Алексей Храмцов бичии уруглар чогаалчызы, Тываның хейниити ажылдакчызы, Кызылдың хүндүлүг хамаатызы Кара-Күске Күнзекович Чооду-биле ажылчын ужуражылгага чоок таныжып, чугааны кылган.

Уруглар чогаалчызы Кара-Күске Күнзекович сайытка ужуражып келген сорулгазын дыңнадып, ооң кичээнгеин хаара туткан.

«Онза солун кижиле таныжып билчип алдым. Ол Тываның билдингир чогаалчызы, бичии уругларның хей санын номнарының автору — Кара-Күске Күнзекович Чооду. Черле чогаалчы кижиле болгаш ыңдыг бе, амыдырал-чуртталгазының дугайында дыка солун төөгүнү сонургадып чугаалады. Сурагыг чогаалчы эрткен чылын 85 харлаан болду. Тыва чоннун алдарлыг кижилериниң бирээзи, төөгү — кижиле. Шак мындыг, төөгүнү кончуг эки болгаш хей билер онзагай кижилерден билин үлегерлеп алыр болза эки» — деп, Алексей Храмцов демдеглээн.

Кара-Күске Күнзекович Чооду уруглар садтарында тыва дылды өөредир-биле кезек өөредилге номнарын тургузарында бодунун чогаалдарын берип, улуг дузаны көргүскөн.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Өөредилге-тренировкага база кижизидилгеге үре-түннелдиг чедишкinnerниң ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг тренери» хүндүлүг атты

Чаян Алексеевич Соянга — «Эрзин кожууннун спорт школазы» Тыва Республиканың күрүнө бюджеттиг албан чериниң бокс талазы-биле тренеринге,

Самир Көк-оолович Сатка — «Олимпийжи курлавырның Б.Х. Сайтиев аттыг спорт школазы» Крайның күрүнө бюджеттиг албан чериниң хостуг хүреш талазы-биле тренеринге тыпсыр.

Өзүп олурар анык салгалды өөредиринге болгаш кижизидеринге ачы-хавыязы, хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың Өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты

Зинаида Шожул-ооловна Моңгушка — «Кызыл-Мажалык суурнун ниити өөредилгениң 2 дугаар ортумак школазы» Барыин-Хемчик кожууннун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң математика башкызынга,

Геннадий Ыштайевич Сарыгларга — «Кызыл-Мажалык суурнун ниити өөредилгениң 2 дугаар ортумак школазы» Барыин-Хемчик кожууннун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң физика башкызынга,

Надежда Дыртыковна Хомушуга — «Бижиктиг-Хая суурнун ниити өөредилгениң ортумак школазы» Барыин-Хемчик кожууннун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң биология биле химия башкызынга тыпсыр.

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты

Станислав Чертак-оолович Оюнга — «Кызыл хоорайның 1 дугаар профессионал училищези» Тыва

Республиканың күрүнө бюджеттиг эге мергежил өөредилге албан чериниң башкызынга тыпсыр.

Спорт талазы-биле чедишкinnerни дээш «Тыва Республиканың күш-культура болгаш спорттун алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты

Алибек Андреевич Моңгушка — «Тыва Республиканың чыынды командаларының спортчу белеткел төвү» республиканың күрүнө бюджеттиг албан чериниң улуг тренеринге тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 14

Тыва Республиканың Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Өөредилге адырынга хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Лариса Тулушовна Картини — «Кызыл хоорайның Совет Эвилелиниң Маадыры Т.Б. Кечил-оол аттыг ниити өөредилгениң 3 дугаар ортумак школазы» муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызын,

Ирина Владимировна Коробейникованы — «Кызыл хоорайның Совет Эвилелиниң Маадыры Н.Н. Макаренко аттыг ниити өөредилгениң 15 дугаар лицейи» муниципалдыг автономнуг ниити өөредилге албан чериниң география башкызын,

Чойганмаа Ховен-ооловна Күжүгетти — Кызыл-Мажалык суурнун «Чечек» холушак хевирниң уруглар сады» Барыин-Хемчик кожууннун муниципалдыг автономнуг школа назыны четпээн уругларның өөредилге албан чериниң кижизидикчи башкызын,

Алла Анатольевна Наговицынаны — «Тыва Республиканың Кызыл хоорайның ниити өөредилгениң чамдык

эртемнерни ханылады өөредир 11 дугаар ортумак школазы» муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң өөредилге-кижизидилге кезээниң эргелекчизин,

Чечек Борбак-ооловна Саин-оолду — Барыин-Хемчик кожууннун Кызыл-Мажалык суурнун «Чечек» холушак хевирниң уруглар сады» муниципалдыг автономнуг школа назыны четпээн уругларның өөредилге албан чериниң кижизидикчи башкызын,

Демир-оол Дупчаевич Салчакты — күш-ажылдың хоочунун,

Елена Григорьевна Сендажини — «Кызыл хоорайның Совет Эвилелиниң Маадыры Н.Н. Макаренко аттыг ниити өөредилгениң 15 дугаар лицейи» муниципалдыг автономнуг ниити өөредилге албан чериниң хөгжүм башкызын,

Лада Валерьевна Хертекти — «Кызыл хоорайның «Салгал» 17 дугаар уруглар сады» муниципал бюджеттиг школа назыны четпээн уругларның өөредилге албан чериниң эргелекчизин шаңнаар.

Спортчу чедишкinnerни дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Начын Өлзеевич Моңгушту — «Тыва Республиканың чыынды командаларының спортчу белеткел төвү» республиканың күрүнө бюджеттиг албан чериниң спортчу-инструкторун шаңнаар.

Күш-ажылчы чедишкinnerни дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Кежик Николаевич Допчун-оолду — «Аварийлиг-камгалал албаны» Тыва Республиканың дилеп-тывар камгалал килдизиниң даргазын шаңнаар.

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Алдынай Николаевна Аракчааны — «Парлалга бажыны «Тыва медиатрупп» Тыва Республиканың күрүнө автономнуг албан чериниң «Шын» солуннун редакциязы килдистиң үндүрүлгө редакторун,

Любовь Сугеевна Ховалыгны – «Капитал Эмчи кам-галадылгасы» кызыгаарлаттынган хааглыг ниитилелдин Тыва Республикада салбырының бухгалтерин шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 15

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле шаңнаарының дугайында

Өөредилге адырынга хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле**

Галина Даваевна Байкараны – «Дүлей уруглар школа-интернады» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң кижизидикчи башкызын,

Оюмаа Константиновна Бараанны – күш-ажылдың хоочунун,

Лидия Комбуевна Дегени – «Хорум-Дагның ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң дворнигин,

Светлана Кыргысовна Достайны – «Хандагайтының ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Өвүр кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң математика башкызын,

Татьяна Валерьевна Евдокимованы – «Балгазын суурнуң ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Таңды кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң химия башкызын,

Алевтина Карын-ооловна Иргитти – «Бай-Тал суурнуң Николай Салчакович Коңгар аттыг ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Бай-Тайга кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң химия башкызын,

Валентина Дудуй-ооловна Күжүгетти – күш-ажылдың хоочунун,

Любовь Дакар-ооловна Күжүгетти – «Хайыраканның ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызын,

Марта Алдын-ооловна Күжүгетти – Барлык суурнуң «Салгал» уруглар сады кижизидип турар чаштарынга күш-культураны колдадып сайзырадыр» Барыын-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг школа назыны четпээн уругларның албан чериниң кижизидикчи башкызын,

Ольга Допуловна Күжүгетти – Барлык суурнуң «Салгал» уруглар сады кижизидип турар чаштарынга күш-культураны колдадып сайзырадыр» Барыын-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг школа назыны четпээн уругларның албан чериниң поварын,

Рада Бюрбюевна Күжүгетти – күш-ажылдың хоочунун, Любовь Хемер-ооловна Кушкашты – күш-ажылдың хоочунун,

Валентина Домур-ооловна Моңгушту – «Хайыракан-ның ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң математика башкызын,

Майнак-Кара Коңзайовна Моңгушту – күш-ажылдың хоочунун,

Надежда Олеговна Моңгушту – «Чадаана хоорайның ниити өөредилгелиг 2 дугаар ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң тыва дыл болгаш литература башкызын,

Өлзей Кара-Сатовна Моңгушту – «Чадаана хоорайның ниити өөредилгелиг 2 дугаар ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң орус дыл болгаш литература башкызын,

Бориза Коловна Ондарны – күш-ажылдың хоочунун, Валентина Донгаковна Ондарны – күш-ажылдың хоочунун,

Лидия Семис-ооловна Ондарны – Сүт-Хөл кожуун чагыргазының өөредилге эргелелиниң кол специализин,

Любовь Барымаевна Ондарны – «Чадаана хоорайның Байлак Вера Чүлдүмовна аттыг ниити өөредилгениң 4 дугаар ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызын,

Светлана Сапыянаковна Ондарны – «Кара-Чырааның ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Сүт-Хөл кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң педагог-библиотекары,

Валентина Кокеевна Ооржакты – күш-ажылдың хоочунун,

Зоя Допчааевна Ооржакты – Бажың-Алаак суурнуң «Хүнчүгеш» уруглар сады Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг школа назыны четпээн уругларның өөредилге албан чериниң эргелекчизин,

Раиса Чаш-ооловна Ооржакты – «Хандагайтының ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Өвүр кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң технология башкызын,

Любовь Достаевна Оюну – «Кызыл хоорайның 5 дугаар гимназиязы» муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызын,

Орлан Баирович Салчакты – «Өөредилге организацияларының ажил-чорудулгазының учет болгаш мониторинг төвү» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг албан чериниң чолаачызын,

Розалия Байкараевна Самбууну – «Шамбалыг суурнуң ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Кызыл кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызын,

Бегижап Какпанакович Сарыгларны – күш-ажылдың хоочунун,

Кара-кыс Бавууевна Сатты – Теве-Хая суурнуң «Улыбка» уруглар сады Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг школа назыны четпээн уругларның албан чериниң эргелекчизин,

Лидия Чоодуевна Сатты – күш-ажылдың хоочунун, Зоя Аякайовна Семис-оолду – күш-ажылдың хоочунун,

Долума Данзы-Белековна Сундуйну – «Чадаана хоорайның ниити өөредилгелиг 1 дугаар ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң география башкызын,

Ольга Калиновна Торжуну – «Адыр-Кежигниң ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Тожу кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң эге класстар башкызын,

Чечена Булчун-ооловна Тюлюшту – «Чадаана хоорайның Байлак Вера Чүлдүмовна аттыг ниити өөредилгениң 4 дугаар ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң технология башкызын,

Людмила Чылбаковна Ховалыгны – «Чадаана хоорайның ниити өөредилгениң 1 дугаар ортумак школазы» Чөөн-Хемчик кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң математика башкызын,

Оюмаа Биче-ооловна Ховалыгны – «Эзрбектин О.К. Оолак аттыг ниити өөредилгелиг ортумак школазы» Кызыл кожуунунун муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан чериниң математика башкызын,

Ольга Юрьевна Чашухинаны – Кызыл хоорай чагыргазының Өөредилге талазы-биле департаментизиниң психолог-эмчи-педагогика комиссиязының эргелекчизин,

Алексей Шокаровича Чиргаланны – күш-ажылдың хоочунун шаңнаар.

Культура адырынга хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле**

Ольга Мендишовна Моңгушту – «Хандагайтының Тюлюш Ирбен-оол Доржуевич аттыг уругларның уран чүүл школазы» Өвүр кожуунунун муниципал бюджеттиг немелде өөредилге албан чериниң «Сольное пение» клазының ыры уран чүүлүнүн башкызын шаңнаар.

Кадык камгалал системазынга хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле**

Ираида Сергеевна Анзайны – «Эрзин кожуунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң халдавырлыг аарыглар эмнээр салбырының палатаның (постунун) эмчи сестразын,

Валентина Сарыгларовна Даваажакты – «Эрзин кожуунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң эмчи сестразын,

Валентина Чылбаковна Намданны – «Республиканың 1 дугаар эмнелгези» Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүне бюджеттиг албан чериниң лаборатория албанының фельдшер-лаборантызын,

Светлана Тармаевна Ондарны – күш-ажылдың хоочунун,

Григорий Михайлович Отсурну – «Эрзин кожуунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң поликлиниказының стоматолог эмчизин,

Марина Ермолаевна Чикчитты – «Эрзин кожуунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң божудулга салбырының акушерин шаңнаар.

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле**

Сайлык Николаевна Моңгушту – «Парлалга бажыңы «Тывамедиагрупп» Тыва Республиканың күрүне автономнуг албан чериниң электроннуг өрүлдө килдизиниң өрүлдө операторун,

Алимаа Кызыл-ооловна Ооржакты – «Парлалга бажыңы «Тывамедиагрупп» Тыва Республиканың күрүне автономнуг албан чериниң электроннуг өрүлдө болгаш дизайн килдизиниң өрүлдө операторун,

Валентина Александровна Семенованы – күш-ажылдың хоочунун,

Шаңгыр-оол Моңгушевич Суваңны – «Парлалга бажыңы «Тывамедиагрупп» Тыва Республиканың

күрүне автономнуг албан чериниң «Шын» солуннун редакциязының килдис редакторун шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 16

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле** Юрий Всеволодович Тас-оолду – Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппарадының администрациязының информастыг политика департаментизиниң даргазының оралакчызын шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 17

«Тыва Республиканың алдарлыг журнализи» хүндүлүг атты Х-К. С. Моңгушка тыпсырының дугайында

Журналистика адырында ачы-хавыязы болгаш хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг журнализи»** хүндүлүг атты Хенче-Кара Сагдыевич Моңгушка – «Вести Кызылского кожууна» солуннун редакциязы муниципалдыг автономнуг албан чериниң кол редакторунга тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 18

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы дээш **ТАР-ның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медаль-биле** Марина Моңгушевна Кенин-Лопсанны – «Парлалга бажыңы «Тывамедиагрупп» Тыва Республиканың күрүне автономнуг албан чериниң «Тувинская правда» солуннун редакциязының культура килдизиниң эргелекчизин,

Роман Всеволодович Тас-оолду – күш-ажылдың хоочунун,

Александр Григорьевич Филатенкону – «Парлалга бажыңы «Тывамедиагрупп» Тыва Республиканың күрүне автономнуг албан чериниң «Тувинская правда» солуннун редакциязының кол редакторун шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 19

Тыва Республиканың Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Чедип алган күш-ажылчы чедишкиннери дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле** Айырана Вячеславовна Кууларны – «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» «Бүгү-российжи күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» федералдыг күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң телевидение болгаш радиодамчыдылга салбырының медээлер албанының программа эрттирикчизин,

Шеңе Александровна Моңгушту – «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» «Бүгү-российжи күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» федералдыг күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң телевидение болгаш радиодамчыдылга салбырының медээлер албанының тускай корреспондентизин,

Далай Геннадьевич Моңгушту – «Тыва» күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязының «Бүгү-российжи күрүнениң телевидение болгаш радиодамчыдылга компаниязы» федералдыг күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң телевидение болгаш радиодамчыдылга салбырының медээлер албанының тускай корреспондентизин,

Май-оол Чыргалович Чоодуну – «Тываның Чогаалчылар эвилели» регионалдыг хөй-ниити организациязының кижигүнүн шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. Ховалыг.

Кызыл хоорай

2022 чылдың январь 12

№ 20

ЧИДИГ АЙТЫРЫГ

Ыттар тергиидели

Чүгле Тывада эвес, бүгү Россияның хоорай-суурларында ыттарның хөлүн эрттир көвүдээни, бөлүктежи чыглы берген ыттарның кижилерге айыылы, оларның санын эвээжидири шыңгыы шиитпирлээр айтырыглар апарган дээрзи массалыг информация чепсектеринде медээлерден көскү.

2022 чылдың бүдүүзүндө, 2021 чылдың декабрь айның 29-туң хүнүндө Якутск хоорайның ипподром чанынга Соңгу-Чөөн чүк федералдыг университеттин башкызы 54 харлыг Сардана Слепцованы бөлүк ыттар үзе-чаза ызырып, өлүрүп кааннар. Якутск хоорайның эрге-чагыргазы Автодорожный округтун девискээринге онза айыылдыг байдалды чарлааш, тоянчы ыттарны тудар бөлүктү тургускаш, 2022 чылдың чаа чыл байырлалдарының хүннеринде 386 ытты туткан. Кижилерге айыылдыг тоянчы ыттарны өлүрүп, чок кылырының дугайында саналды Саха-Якут Республиканың эрге-чагыргазы хоолжудулгаже кириер дээнин регионнун чурттагы чонунун хөй кезии деткээн.

Шак-ла ындыг коргунчуг болуушкун эрткен чылын Тывага болган. Кызыл хоорайның чоогунда солагай талакы дачаларның девискээринге 2021 чылдың март айның 1-ниң хүнүндө кезээ бөлүк ыттар херээжен кижини ызырып, үзе-чаза соп кааптарга, ол кижии республиканың № 1 эмнелгеге өлгөн. Ынчан солагай талакы дачаларның девискээринге Кызылдың мэриясы онза айыылдыг байдалды-даа чарлаваан, ында тояп чоруп турар ыттарны тудар бөлүктү-даа тургуспаан. Ол ыттарның эзлерин полицейжилер дораан-на илереиди тыпкан болгаш, шыңгыы хемчеглерни хоорай чагыргазы албайн барган боор он.

Россияның өске-даа регионнарынга база бичии ажы-төлдү ыттар өлүрүп каан таварылгалар эвээш эвес. Чижээ, Уралда Пальмино суурда чуңгулаар черге чуңгулап ойнап турган бичии уругнун боостаазын ийи ыт үзе-чаза соп өлүрүп каан. Кылык-килеңи эрин ашкан суурнун чурттакчыларының негелдези-биле ол ыттарны ээзи боду өлүргөн. Хабаровск крайның Елабуга суурнун кыдыында, кырган-авазының бажыңының чанында дагдан чуңгулап бадып турган беш харлыг уругну ыттар ызырып өлүргөн.

Кызыл хоорайга кижилерни ыттар ызырар таварылгалар шаандан бээр эвээш эвес турган. 2008 чылдың 10 айларында 447 кижии, 2014 чылдың 9 айларында 386 кижии ыттарга ызырткаш, поликлиниканың кемдээн кижилер хүлээп алып пунктузунга келген. Бо дээрже чүгле демдеглеттинген таварылгалар-дыр, сөөлгү чылдарда оон-даа көвүдээн, харын-даа мырыңай кижини ыттар өлүрүп каан таварылга болганы ол-дур.

Ыттар кижилерге чылдагаан чокка кажан-даа халдавас, бичии эниктерин

камгалааш, чемин бербес дээш, ээле турар девискээр камгалаар дээш халдай бээр деп, дириг амытаннарның камгалакчылары бис дижи кижилер чугаалап турарлар. Эң ылаңгыя бичии уруглар кыс ыттарның эниктери кайда чыдарын канчап билирил? Бөлүк-бөлүк кылдыр чыгып алгаш, хоорайны кезип чоруп турар хөй ыттар хоорайны чүгле боттарының девискээри кылдыр санап, кижилерге халдап турары ол эвес бе?

Чижеглеп санааны-биле алырга, 2020 чылдың эгезинде Тывада тоянчы ыттарның ниити саны 3 муң хире, а оларның чартыы найысылал Кызыл хоорайда. Сөөлгү 2 чыл дургузунда оон-даа көвүдээни чугаажок. Хоойлу-дүрүм өзугаар алып болза, оларның шуптузун туткаш, тускай азырал черлеринге ажаар-тежээр, ашкарар-чемгерер, эмнээр, оларны "арыглааш", аарыг эвес болгаш кырган эвес ыттарны салып чорудуптар ужурлуг. Ылап-ла ындыг чүве болза, хоорай-суурларга 3-4 муң ыттар база катап эндерлип кээр-дир. Оларның кырынга чурттагы чоннун сула салыпкан ыттары база неме-жип кээр. Хоорай-суурларывысты ыттар база катап дола бээр.

ДИРИГ АМЫТАННАРГА ХАРЫСАЛГАЛЫГ ХАМААРЫЛГА

2020 чылдың январь 1-де "Дириг амытаннарга харысалгалыг хамаарылга дугайында" федералдыг хоойлу күш кирген. Ында эзлери чок дириг амытаннарга хумагалыг хамаарылгалыг болурунун негелделери бар. Азырал дириг амытаннар дугайында ол хире сагыш чоап тургаш, черлик дириг амытаннарга кижилерниң хамаарылгазы ындыг-ла кончуг гуманныг эвес дээрзи чиктиг.

Кижилерге кандыг-даа айыылы чок, тайга-таңдызында боттарының-на дужунда оъттап чоруур черлик амытаннарны кижилер кыгып хыдып аңнап турар. Адыг, бөрү дээн ышкаш араатан амытаннар ындыг-ла ыйнаан — олар кижилерге, мал-маганга хоралыг. А бо сыын-мыйгак, хүлбүс дээн ышкаш чүге-даа, кымга-даа айыылы чок амытаннарны аңнаарын күрүне чөпшээрер каан. Бир эвес Тываны алып болза, 2021 чылдың август 1-ден 2022 чылдың август 1-ге чедир аңныр сезонунда 113 буурну, 576 сыынны, 1386 элик-хүлбүстү аңнап алырын, ажыы-биле чугаалаар болза, адып өлүрерин чөпшээрээр. Чөпшээрел чокка аңнаар кижилер база бар болгай. Олар хөй аң-меңни адып өлүрүп турарлар. Чижээлээр, Данишвар деп кижии камгалакчы девискээр "Хүт" деп черге 12 элик-хүлбүстү хары угда адып алгаш чорааш, аңныр албан чериниң ажил-дакчыларына туттурган. Чаңгыс бо чижек безин буур-буланни, сыын-мыйгакты, элик-хүлбүстү чөпшээрел-биле болгаш чөпшээрел чокка дыка хөйчү кижилер өлүрүп турар.

Адып өлүрүп алганы аң-меңниң баштарын ханага азып, бажың-балгатты каастаарын, аңнарның кезин шалага чадып каарын чүге дириг амытаннарга кижилерниң хумагалыг эвес хамаарылгазы деп санавазыл? Бир эвес ыттарның баштарын оран-саваның каасталгазы кылып, кештерин шалага чадып каар болза, чүге ону дириг амытанга хумагалыг эвес хамаарылга деп санаарыл?

Тайга-таңдызында боттарының дужунда чоруур черлик дириг амытаннарны аңнап өлүрер кижилер аңчылар ниитилелдерин тургузарын күрүне чөпшээрер каандыр. Ону төрөөн чуртувустун чараш байлаа черлик дириг амытаннарны өлүрерин организаастааны деп-даа болур. Черлик дириг амытаннарны аңнап өлүрериниң бүдүн улуг үлөтпүрү тургустунган. Аңчы бооларны, ок-чепсекти, аңчыларның идик-хевин бүдүрүп үндүрүп, садыглаарын күрүне чөпшээрер каан-дыр. Амгы үениң аңчыларының туранныг боолары, ок-чепсээ, идик-хеви тускай даалгалыг шериг кезектериниң дайынчыларының дериг-херекселинден дорайтавас дизе, улуг-ла хөөредиг чок.

Азырал-даа, черлик-даа дириг амытаннарга хумагалыг азы хумага чок хамаарылга дугайында шуугаазынын төнчү чокка уламчылап болур. Черлик дириг амытаннарны адып хыдыры, чымчаа-биле чугаалаарга, аңнаарын чөпшээрер каан-дыр. А хоорай-суурларда эмге-сан-чок көвүдөй берген, кижилерни ызырып өлүрүп каап шыдаар араатан амытан ыттың баш санын өйлээриниң шиитпирлиг аргаларын чүге чөпшээререйн турарыл деп айтырыгны хөй кижилер көдүрүп турар апарган. Олар дээрже тоянчы ыттарга ызырткан, уруг-дарыы, төрелдери өлүрткен, ыт дээрже айыылдыг араатан амытан деп чүвени биле берген кижилер. Ол айыыл-халапка боттары таварышпаан кижилер — тоянчы ыттарга хумагалыг хамаарылганың талаакчылары.

Кызыл хоорайда тоянчы ыттарны тудар ажыл эрткен чылдың декабрь айда эгелээн. Ынчалза-даа тоянчы ыттар кудумчуларда ам-даа хөй. Бо хемчегни чурттагы чоннун эвээш эвес кезии деткээнин социал четкилерде бижимелдер херечилеп турар. Тоянчы ыттарны шуптузун кыра аткылап кааптарын Эрес Кара-Сал дээрзи бижээн. Кайда тоянчы ыттар бөлүк-бөлүк-биле чоруп турарын айтып берген бижимелдер бар. Кызылдың национал парыгында ыттар хөй болганындан аңаа селгүүстээр безин арга чогуң Владимир Федоров бижээн. Хоорайда тоянчы ыттарны тудуп эгелээнин шагдала манаанывыс хемчег-дир деп Ассель Борисова демдеглээн.

Чоокта чаа, январь айның 9-та, Каа-Хем кожуунда Саргал деп черден калчаа аарыг дилги тывылганы, ол чоок-кавыда мал-маганның, ыт-куштун шуптузунга калчаа аарыгга удур тарышкынны чо-

рутканы кижилерниң чамдызын дыка дүвүрөткен. Чүге дээрже көдээде чер кезип, чем дилеп маңагып чоруур ыттар база калчаа аарыгның тарадыкчылары апарып болур.

Калчаа аарыгның хоорай хевири (антропургическое бешенство) барын шинчилелдер илереткен. Ол дээрже калчаа аарыг ыттарның, диистерниң болгаш кижилерниң чараазы-биле калчаа аарыгның хоорайга неперээр-дир. Калчаа аарыгның им-демдээ билдинмес 3-6 неделя дургузунда хоорайга чеже кижии калчаа аарыг берип болур-дур!!!

Тываның девискээринге черлик амытаннарның калчаа аарыы ыттарже дамчып турган таварылгалар бар. Чижээлээр, 2014 чылдың январь айда Тес-Хем кожууннун Ак-Эрик суурга калчаа аарыг ыт илереттинген. Ол ыт бөрү, дилгиден азы калчаа аарыг өлүг амытаннның сегин чиггеш, калчаараан чадавас деп халда-вырлыг аарыгларга удур специалистер демдеглээн.

Тываның ол-бо девискээринге калчаа аарыг черлик дириг амытаннар каш удаа илереттинген. Мырыңай чоокта чаа, 2021 чылдың январь айда, Эрзин кожууннун Бай-Даг суур чоогунда Бай-Хөл деп черге калчаа аарыг адыгны чок кылган. Тоянчы ыттар көвүдээн тудум олар калчаа аарыы дээш өске-даа халдавырлыг аарыгларның тарадыкчылары апаарының айыылы бар.

Азырал ыттарны кижилер боттарының өңүктери деп чеже-даа санап келген болза, олар араатан амытаннар деп чүвени кажан-даа утпас болза эки. Чемгерип турган эзениң-не холун, оң салып бергени-ле чемни хопталааш, ызырып-тар таварылгалар ыт араатан амытан дээрзиниң бадыткалы-дыр. А бөлдүнчү берген тоянчы ыттар — хоорай-суурларны боттарының девискээри деп санаар араатан амытаннар-дыр.

ТЫВАГА

5 ХОРГАДАЛ ЧЕРИ

"Дириг амытаннарга харысалгалыг хамаарылга дугайында" федералдыг "хоойлунун" күүселдезин болгаш акшаландырышкынын федералдыг төп регионнарда даандырган. Бистиң республикада ол хоойлунун кол күүседикчизи — Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы. Тоянчы ыттарны туткаш, оларны азыраарын кожуннарга болгаш сумуларга даандыра дугайында медээлер бар. Алызы барып ол ажыл сумуларның ажыл-чорудулгазы апаар чыгыы.

Планнап кааны өзугаар алырга, Тывада тоянчы ыттарны туткаш, азыраар 5 хоргадап черин тудар: Кызыл-Мажалыкка, Чадаанага, Шагаан-Арыгга, Самагалдайга болгаш найысылал Кызыл хоорайга. Оларны тударынга, аңаа ыттарны азыраарынга эвээш эвес акша-төгери херек. Ону тывар талазы-биле ажыл республиканың бюджеттериниң аңгы-аңгы денелдеринде чоруп турар.

Азырал дириг амытаннарны азыраарынга, ажаап-тежээринге, эмнээринге дээш өске-даа хөй негелделерлиг "Дириг амытаннарга харысалгалыг хамаарылга дугайында" федералдыг хоойлунун төлөвилелин ажилдап кылып турда-ла, ол хоойлу акша-хөреңги самчыгдалынга таарымчалыг байдалды тургузар хоойлу болур дугайында медээлер федералдыг массалыг информация чепсектеринге көстүп келген. Ол медээлер бистиң республикада бадыткатынып эгелээн деп чугаалап болур. Кызыл хоорайда тоянчы ыттарны тудар, хоргадап черинге оларны азыраар ужурлуг сайгарлыкчы бодунун хүлээлгелерин күүсетпейн, Кызыл хоорай болгаш республика бюджеттеринден 4 миллион рубльди самчыгдаан.

Ыттар бистиң ниитилелисте тергии-дей берген, олар бюджет, кем-херек, эрге-чагырга айтырыгларына салдарлыг апарган дээрзин эскербейн турар бис бе? "Дириг амытаннарга харысалгалыг хамаарылга дугайында" федералдыг хоойлунун күүселдезин хандырбаан дээш, кайы-бир кожун азы суму чергелиг дарганы албан-дужаалындан халаптар үе келир-даа чадавас.

Шаңгыр-оол Монгуш.

Чуруктарны интернеттен алган.

Россияның Прокуратуразы 300 харлаан

Россия Федерациязының Прокуратуразы кижинин болгаш хамаатының эргелерин база хосталгазын камгалаар, күрүнени быжыглаар, хоойлу-дүрүмнүң сагылдазын хандылар дээди хайгаарал органы болур. Хоойлу-дүрүм болгаш корум-чурум — Россияның Прокуратуразының ажил-чорудулгазының өзээ.

Россияның Прокуратуразының тургустунганының кыска төөгүзү

Россияның Прокуратуразының төөгүзү Петр I хааның чорудуп турган улуг өскерлишкени-биле сырый холбашкан. Императорга ынчан чазак-чагырганы удуртуп-баштап турган Сенаттың кырында турар, ооң хүлээп алган хоойлу-дүрүмнери канчаар күүсеттиниң турарын хайгаараар күрүне органы херек апарган. Императорнун 1722 чылдың январь 12-де Чарлы-биле тургустунган прокуратура ындыг орган болган. Баштайгы генерал-прокурор Павел Иванович Ягужинскийни Сенатка таныштырып тургаш, Петр I хаан: «Шупту чүвени көрүп турар карактарым бо-дур!» — диген.

Хоойлу-дүрүм, суд чорудулгазының чуруму 300 чыл дургузунда өскерлип келген. Прокуратураның ажил-чорудулгазында база улуг өскерлишкенин болуп турган. 1955 чылдың май айда ССРЭ-ге прокурор хайгааралының дугайында хоойлу хүлээп алдыган. Ооң-биле күрүне органнарының болгаш албан черлериниң шуптузунуң хоойлу-дүрүм күүселдезиниң дээди хайгааралын ССРЭ-ниң чиңгине прокурорунга дааскан. Хайгаарал ажил-чорудулгазының кол укланышкынын тодараткан Россия Федерациязының прокуратуразының дугайында чаа федералдыг хоойлуну 1992 чылда хүлээп алган.

Тыва Республиканың прокуратуразының төөгүзү

Тыва Республиканың прокуратуразы баштай хамаарышпас күрүне — Тыва Арат Республика турда, оон Тыва Россияның составынче кирген соонда тургустунарының болгаш сайзыралының белен эвес оруун эрткен. Тыва Арат Республиканың Биче Хуралының Президиумунун 1935 чылдың октябрь 28-те болган 21 дугаар хуралында ТАР-ның прокуратуразын тургузарының дугайында чарлыкты хүлээп алган болгаш күрүне прокурорунун дугайында саавыры бадылаан.

ТАР-ның баштайгы күрүне прокурорунга Кара-Сал Пиринлей Орума-оглу томуйлаткан. Ооң салым-чолу коргунчуг аарберге болган. Чамдык күрүне баштыңчыларын тудуп хоруурунга чөпшээрел бербейн, ол боду база туттуруп хоругдаткан. 1938 чылда, 34 харлыг турда, баштайгы күрүне прокурорун Тыва Арат Республиканың удуртукчулары-биле кады адып-боо-

лап өлүрген. Ооң актыг адын чүгле 1964 чылда тургускан.

1935 чылдан 1940 чылга чедир республика прокуратуразының четчелээшкини болгаш эде тургустунушкуну чоруп турган. Прокуратураның штады 4 ажилдакчы турган: прокурор, ооң оралакчызы, 2 истекчи.

1942 чылдың январь айдан эгелеп республиканың бүгү кожууннарының прокурорларын томуйлаан. ТАР-ның прокуратуразына 33 кижиге ажилдап турган. Республика прокуратуразының төп аппаратада прокурор, ооң оралакчызы, 4 истекчи болгаш секретарь турган. Кызыл хоорайның болгаш 15 кожуунун прокурорлары, 10 истекчи база ажилдап турганнар.

Амгы үеде ажил-чорудулгазы

Тыва Республиканың прокуратуразы амгы үеде эрге-хоойлу камгалаар болгаш хайгаараар күчүзүн долузу-биле ажыглап турар. Бөгүн прокуратура органнарында хамаатыларның күрүнеге болгаш эрге-хоойлу органнарынга хүндүткелин чедип ап шыдаар, боттарының профессионал болгаш кижизиг мөзү-шынарын көргүзүп чоруур ажилдакчылар ажилдап турар.

Прокуратураның ажил-чорудулгазының кол укланышкынын — кем-херек үлгедишкени-биле демиселди углап-баштаары болгаш хайгаараары, күрүнениң, ниитилелдин база хамаатыларның хоойлу эзугаар эрге-ажыын камгалаары, эрге-хоойлунуң чаңгыс аай чоруун хандылары болур.

Прокуратура хамаатыларның эрге-ажыын бедик мергежилдиг болгаш халас камгалап шыдаар. Республика прокуратуразының чыл санында хамаатылардан 10 муң ажыг аңгы-аңгы айтырылгы билдиришкенин кээп турар. Хамаатыларның социал болгаш күш-ажыл эргелерин, инвалидтерни, чаш ажы-төлду, хоочуннары камгалаар талазынче онза кичээнгейни угландырып турар. Хамаатыларның, күрүнениң болгаш ниитилелдин эргелерин база эрге-ажыын камгалаар дээш, прокуратура хамааты болгаш арбитраж суд чорудулгаларында кирип турар. Коррупция болгаш бойдус камгалап үрегдээшкени-биле демиселди прокуратура чорудуп турар. Национал төлөвилелдерни, күрүне программаларын күүседип турда, бюджет акашландырышкынын ажыглап доктаамал хайгааралда. Сайгарлыкчыларның эргелери база кичээнгей чок артпайн турар.

Прокуратура органнары кижинин болгаш хамаатының эргелерин кеземче херээ суд

Тываның прокуратуразының хоочуннары.

четпээнде, кем-херек үлгедишкени болган деп медээ келгенден эгелээш, истелге чоруп турда, кеземче херээнге онаагыже чедир хайгааралын чорудуп турар.

Прокуратура ажилдакчылары суд үезинде буруудадышкыны күрүне мурнундан деткир, кеземче херектеринге хамаарышкан хоойлу дүүшпес болгаш чөптүг эвес шийткелдерге удур хомудал кирир.

Эдип-чазар албан черлеринде хоойлу-дүрүм сагылдазын база прокуратура доктаамал хынап турар.

Прокуратураның хоочуннары амгы салгал-биле боттарының байлак арга-дуржулгазын солчуп, оларның кижизидилгезинге болгаш бут кырынга туруп алырынга улуг рольду ойнап турарлар.

Тыва Республиканың прокуратуразы эрге-хоойлу камгалап-хайгаараар күрүнениң быжыг баганазы болбушаан, хамаатыларның конституучу эргелерин камгалаар болгаш хоойлу-дүрүмнүң турум чоруун хандылар бүзүрелдиг күрүне органы болур.

Юбилейлиг хемчеглер

Эрткен пятницада, январь 15-те, Тываның Виктор Көк-оол аттыг Национал хөгжүмшии театрына Россияның прокуратуразының тургустунганын бээр 300 чыл болган юбилейинге тураскааткан байырлыг хемчеглер болуп эрткен.

Аңаа прокуратура органнарының хоочуннары, Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыг, Дээди Хуралдың (парламентинин) Даргазы Каң-оол Даваа, федералдыг инспектор Шолбан Монгуш, республиканың эрге-чагырга, эрге-хоойлу, суд база адвокатура органнарының удуртукчулары болгаш хей-ниити төлээлери киришкеннер.

Тыва Республиканың прокурору Сергей Дябкин прокуратура ажилдакчыларына болгаш хоочуннарына байырлал-биле байыр хедирбишаан, оларга албан хүлээлгезин ак сеткилдиг

күүселдези, ажилынга тура-чоруу болгаш чайгылыш чок чоруу, профессионал хамаарылгазы дээш өөрүп четтиргенин илдеткен. Прокуратураның тургустунганын бээр 300 чыл болган юбилейин таварыштыр болгаш күрүнениң эрге-хоойлу хайгааралының органына албан-хүлээлгезин үлегерлиг күүселдези, хей чылдар дургузунда ак сеткилдиг ажилы дээш Россия Федерациязының чиңгине прокурорунуң шаңнал-макталдарын ТР-ниң прокуратуразының 25 ажилдакчызына болгаш хоочуннарына республика прокурору Сергей Дябкин тывыскаан.

ТР-ниң прокурорунун федералдыг айыыл чок чорук, националдар аразында харылзаалар, экстремизмге болгаш терроризмге удур хемчег алып талазы-биле дузалакчызы Ольга Акимовна Бузыкаевага «Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыязы дээш» орденниң ийи дугаар чадазының медалын Россия Федерациязының Президентизинин Чарлы-биле тывыскаан республика прокурору Сергей Дябкин дыңнаткан.

Ол ышкаш республика прокурорунун дужаалы-биле 35 прокуратура ажилдакчызын болгаш специалистерин албан-хүлээлгелерин үлегерлиг күүсеткени дээш база шаңнап-мактаан.

Мөөрейниң түңнелдери

Россияның прокуратуразының тургустунганын бээр 300 чыл болган юбилейинге уткуштур 2021 чылда ТР-ниң прокуратуразы эң эки күрүне буруудадыкчызы, хамааты херектерге киришкен прокурор, дагыныкчы болгаш аныктар аразына шылгараан специалист дээш мөөрейни чарлаан турган.

Чыл санында эртип турар мөөрейлерниң сорулгазы — ажилдакчыларның профессионал мергежилин бедидер, чогаадыкчы аргашинээн ажыдар, эки арга-дуржулганы тарадыр, прокурор ажилдакчызының алдар-адын көдүрер, үстүнде эрге-дужаал-

дарже кадр курлавырларын тургузары болур.

ТР-ниң прокурорунун январь 10-да үнген дужаалы-биле эрткен мөөрейлерниң түңнелдерин үндүрген. Ону республика прокурорунун оралакчызы Ольга Монгуш юбилейлиг хемчеглер үезинде байырлыг байдалда таныштырган.

«Эң эки күрүне буруудадыкчызы» деп мөөрейге Кызыл хоорайның прокурорунун дузалакчызы, 1-ги класстың юриси Азияна Хүлер-ооловна Ооржак тиилээн.

Хамааты херектерге киришкен эң эки прокурор Кызыл хоорайның прокурорунун улуг дузалакчызы, юстиция чөвүлекчизи Чечена Олеговна Омаар болган.

Кызылдың районнар аразында прокурорунун оралакчызы, юстицияның биче чөвүлекчизи Азияна Сергеевна Ооржак «Эң эки дагыныкчы» деп мөөрейге шылгараан.

«Аныяк специалистер аразына мергежилдинге эң эки» деп атты Кызыл хоорайның прокурорунун дузалакчызы, 3 дугаар класстың юриси Владимир Геннадьевич Хайманов чаалап алган.

Эрткен мөөрейлерниң тиилекчилеринге дипломнары тывыскаан. Оларның аттарын Тыва Республиканың прокуратуразының Хүндүткел самбыразына бижээн.

Хоойлу-дүрүм болгаш корум-чурум быжыглаарына кириген улуг үлүг-хуузу дээш «Россияның прокуратуразының 300 чылдааны» юбилейлиг медаль-биле ТР-ниң прокуратуразының 11 хоочуну база шаңнаан.

Республика прокуратуразы-биле хей чылдар дургузунда иделкейлиг кады ажилдажылгазы, прокурор ажил-чорудулгазын шудургу болгаш чөптүг-шын чырыдып келгени дээш «Тыва» КТРК-ның телерадиобашкарыкчызы, журналист Александр Кенейге болгаш «Тыва-24» телеканалдың корреспондентизи Сайгын Бюрбюге өөрүп четтиришкени бижиктерин тывыскаан.

Мерген КЫРГЫС
белеткээн.

ШАГАА-2022

Аңгы-аңгы булуңнардан байыр чедиришкиннери

Интернет четкизиниң сайзыраанын-дан, Тываның-даа, Россияның-даа, делегейниң аңгы-аңгы булуңнарында чурттап чоруур чаңгыс чер-чурт-тугларывыс видео таварыштыр бот-боттарынга байыр чедиржи чаңчыга берген. Ооң уламындан мөөрейлер-даа, төлевилелдер-даа хөйү-биле болуп турар апарган. Оларның бирээзи Азиата Даржаа 10 чыл бурунгаар видеога байыр чедирер төлевилелди эгелзэн.

Ооң мурнунда чылдарда чүгле аңгы-аңгы булуңнарга тываларга эвес, а Бурятияда, Калмыкияда база бүгү-ле буддистерге база байырны чедирип турган. Чылдың-на аныяктар-даа, улуг-даа улус идепкейлиг киржи турарлар.

Тыва Республиканың Аныяктар херээниң талазы-биле агентилел тываларның кайда чурттап чоруундан хамаарылга чокка, чонун эвилелдеп, тыва езу-чаңчылдарны кадагалап арттырар, аныяк-өскөн ортузунга ону нептередир сорулга-биле "Делегейде тываларның Шагаа-биле видео-байыр чедиришкиннери" деп төлевилелге киржирин чалап турар. Төлевилелге киржирде, 2022 чылдың январь 29-ка чедир бо шөлүгнү - <https://forms.gle/DDTLgW2pFF5qwmre7> долдурар.

Буддийжи чыл санаашкыны-биле Чаа чыл – Шагаа тыва чонга онза байыр-лап. Тыва Республиканың Камбы-лама эргелели Шагаа бо чылын февраль 1-ден 2 дүнезинде дүжер деп санаан. Ол хүннерде республика чаа амыдыралды, чаартылгаларны база арыглаашкынны көргүскен Шагаа байырлалын демдегледип эрттирер.

Тыва Республиканың Дээди Хура-лының (парламентизиниң) «2022 чылда

Кыдат, Цзунь.

Шагааны байырлаар хүннүң дугайында» доктаалында айтканы езугаар, февраль 2-ни байырлап хүнү кылдыр санаар бол-гаш бүгү чон дыштаныр.

Видео-байыр чедиришкени 1 ми-нутадан көвүдөөс, ыңдыг-даа болза 30 секундадан кыскалавас ужурулг. Видеонун баштайгы 10-20 секундазын-да чурттуң, хоорайның тураскаалдыг, чараш черлерин көргүзөр. Видеодан

аңгыда, киржикчилерниң ниити 2-3 фото-чуруктарын чорудар. Байыр че-дирикчилери тыва туктуг, национал идик-хептиг, ылгавыр демдектерлиг, солун, бир тускай байыр чедиришкин-ниг болза, улам эки. Чижээ, сөзүглел орнунга, ыры, танцы-сам дээш, чогаа-дыкчы көргүзүгнү бараалгадып болур. Шагаада кол көргүзүгнү дамчыткыже чедир, видеода бижиткен чүүлдерин со-

циал четкилерге салбазы – кол негелде ол. Тываның Аныяктар херектериниң та-лазы-биле агентилел социал четкилерге кол дамчыдылганы көргүскен соонда, оон салып болур.

Тываларның Шагаа-биле байыр чедиришкиннериниң долу үндүрүлгезин төлевилелдин эң эгезинден тура моон көрүп болур: https://vk.com/shagaa_2022

Чыжыргана СААЯ.

«ДЕМОГРАФИЯ» НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЛ

Социал керээниң түңнелдери

2021 чылда Бай-Тайга кожуун-да Чурттапчы чонну ажилга хаара тудар төп «Демография» национал төлевилелдин сорулгаларының иш-тинге яды-түрүңги чорукту чавы-задырынче угланган хемчеглерни боттандырган.

Тываның Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының комиссиязы сай-гарлыкчы ажил-чорудулганы боттан-дырар дээн кожууннун 25 чурттапчызын шилип алган. 250 муң рубль түңнүг акша-хөреңгилерни алган бүгү киржикчилер үндүрүг органның бодун боду ажил-биле хандырткан кижилер кылдыр бүртүктеткеннер.

Соцкерээниң ачызында кожуунда янзы-бүрү бүдүрүлгелер ажиттыган. Шак ынчалдыр, кожуун төвү Тээли суурда фотосалон; этт ыштаар цех; орнукшу-дулга ачы-дузазының офиси; шлако-блок; идик даарап, септээр мастерская; куда-дой эрттирикчизиниң офиси; дилиг материалдары бүдүрер цех; баш таарар чер; кондитерская; хлеб быжыраар чер; септиктерге дээрбек кылыр мастерская; этт үлгүүргези; транспорт хөлгезин сеп-тээр СТО; белең металл кылыгыларының бүдүрүлгези ажиттыган.

Бүдүн өскүс Алдынча Маадыр со-циал керээниң ачызында дөрт ажы-төлүн төлептиг кижизидер аргалыг болган. Ооң боду ийи чаптанчыг ажы-төлдүн аныяк авазы болурундан аңгыда, кады төрзөн кыс дуңмаларын азырап караптап чоруур кижилер: "Күрүнениң деткимчезин ажиллап алгаш, бодумга болгаш уругларымның келир үезинге орукту ажиттым" – деп, ол чугаалап турар.

Амгы үеде Кызыл-Даг суурда хлеб быжыраар чер, дарганнаар мастерская, кидис хөөдер цех, чер ажилдары кылыр мастерская ажилдап турар.

Кара-Хөл суурда – хлеб быжыраар чер, Шуйда – идик-хеп даараар, сеп-тээр ателье, Хемчик сумузунда – дүк хүлээп алыр чер, тротуар плитказының бүдүрүлгези, Бай-Тал суурда – кыргыл-да пунктузу, идик-хеп даараар, септээр ателье.

Дөрт ажы-төлдүн иези Айсуу Иргит чажындан-на дааранырынга ынак, чүгле харын профессионал дааранылга ма-шиназының база дериг-херекселдерниң чогу хандыкшылдың улам ыңай кал-барарынга доктар болуп келген: "Мээң хандыкшылдыг кедизинде барып меңээ, мээң өг-бүлөмге ажыктыг апарып, орулга кирип эгелзенинге өөрүп чоруур мен. Көдээ черге бодунуң салым-чаяанын аядарыңга, аңаа үндөзилеп бичежек бизнести тургузар арга-шинекти берип турар күрүнө программаларының бары магалыг-дыр" – деп, аныяк херээжен демдегледип турар.

Хууда дузалал ажил-агыйын тудар деп ииштирлеп алган 30 киржикчини комиссия шилип алган. Көрдүнгөн акша-хөреңгилерге 47 баш бода малды, 16 баш шарыны, 34 бызааны, 80 хойну, 38 өшкүнү, 50 дагааны база 5 аскыр-дагааны садып алган.

Чамдык улус ажыдып алганы ажил-херээнден амдан эгелеп эвээш-биче акша-көпөөзү ажилдап ап эгелей бер-ген. Киржикчилерниң дөгөрезиниң күзели боттанган.

А. ХЕРТЕК.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ

Мал кыштаглаашкыны чогумчалыг эртип турар

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының 2021 чылдың ноябрь 5-те үндүргөн чарлыгы езугаар ажил-агыйларда мал кыштаглаашкыны чогумчалыг эртип турар.

Эрткен чылдың ноябрьдан эгелзэш бо чылдың январь айга чедир агаар-бойдус таарымчалыг, хүндүс агаарның температуразы 15-20, дүне 20-25 градус, а сөөлү каш хонуктарда харын дүне 38 градус чедир сооп эгелзэн.

Барыын кожууннарда харның кылыны ортумаа-биле 5-7, Өвүр кожуунда 6-10 см, а төп кожууннарда 14-15, Бии-Хем кожуунда 22-30 см, мурнуу-чөөн кожуун-нарда 15-25, а Каа-Хем кожуунда 30-35 см хар дүшкен.

Ынчалза-даа одар-белчириг орук-чирик ажык. Шээр болгаш бода мал-ды одарладып үндүрүп, чаш болгаш төрүүр малды немей чөмгөрип турар.

Мал чөмүниң курлавыры база четчир. Бо хүннерге чедир 300 муң хире тонна сигенниң чүгле чартыын чарыгдан.

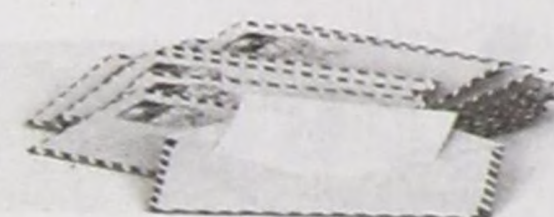
Республиканың ажил-агыйларында 3 муң ажыг кыштагларның аразындан бир муң ажыг малчын өг-бүлелер аал-коданын кара суглар чанында тудуп алган, арткан 1 муң ажыг кыштагларны 200 хире машиналар суг-биле хандырып турар.

Ниитизи-биле алырга, 2021-2022 чылдарның мал кыштаглаашкыны онза бергедээштин чок эгелзэн. Ындыг-даа болза, төрүүр малдың немелде чөмгө-рилгезинче, малчын кыштагларже авто-машина оруктарына болгаш одар-бел-чири черлерге далбай тыртар, хар аш-таар ажилдарже кол кичээнгейни углан-дыраарын Көдээ ажил-агый яамызының специалистери сүмелеп турар.

Мерген ОНДАР.

"Шынның" почтазындан

Буян-Бадыргының 130 чыл юбилейинде...

Даа кожууннун төвү болган Чадаана хоорайывыста Национал музейниң салбыры Монгуш Буян-Бадыргы аттыг музей эрткен 2021 чылда 30 харлаан. Музейни ТАР-ның 70 чыл болган оюнда, культура килдизиниң эргелекчизи, Тыва Республиканын культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зоя Кертик-ооловна Балчырактың саналы-биле кылган. А мен ооң томуйлааны-биле 1-ги директору болган мен. "Даанганы таптыг, хүлээнгени күштүг" дээни дег, музейни ажыдып, экспонаттарны тыптынып, ажил кидин түлүк эгелзэн. Ам бо чылын, 2022 чылда, Республиканың Национал музейиниң салбыры апарганындан бээр 30 чыл болур. Республиканың 60 Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң директору Апыш Дыртыг-ооловна Дамдынчап бистиң музейисти салбыр кылдыр хүлээп алганы ол үеде дыка өөрүнчүг болган.

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг музейинче дилег бижики киригенивис-биле 1992 чылдың январь 1-ден эгелеп Республика музейиниң салбыры кылдыр ажиттыган. Музейниң

концепциязын Монгуш Бора-Хөөевич Кенин-Лопсан бижээн. Республика музейиниң хоочун ажилдакчылары М.Б. Кенин-Лопсан, Е.Ш. Байкара, К.Д. Аракчаа, Л.М. Салчак дээн ышкаш эртем ажилдакчыларының дузазы-биле тема-экспозициялыг планын бижики кылган бис. Ол план езу-гаар Валерий Елизаровтуң удур-тулгазы-биле кайы өрээлге кандыг стеллаж турарының македин кылган. Республика музейиниң фонд килдизиниң эргелекчизи эртемден Анна Дыртыг-оолдуң холундан план езу-гаар экспонаттарны шилип алгаш, Чадаанада музейивисче бадырдым. В. Елизаров чурукчу эжи-биле база Людмила Салчак, Людмила Куулар музейге хонуп-дүжүп тургаш, экспозицияны кылганнар. Шажын-чүдүлге өрээлинге алдынган экспонаттар Алды болгаш Үстүү хүрээлерниң экспонаттары болбушаан, төрзүн черинче катап эглип келгени база бир солун төөгү. Музейге бир-ле дугаар кылган экспозицияны ажыдып, лентаны кезип, музейге чонну чалааш, бир-ле дугаар экспозицияны таныштырып, беседаны кылыры меңээ, бирги директорунга, онаашты.

Чон музейниң экспозициязын онза сонуграп, айтырылганы салып, хөй-ле билдинмес чүүлдерни билип ап, көрдүлөр.

Музейге ажилдап турган үемде алдар-аттыг кижилерге тураскаадып, делгелгелерни, стендилерни кылып турдувус. Мен сөзүглелин бижики бээримге, чуруктарны таарыштырып, дерилге каасталганы ажилындан чайлыг үелеринде өөм ээзи Докпак-оол Куулар чуруп, бижики турган. Хайгааракчы Уран Куулар шевер болгаш, кончуг улуг дузазын көргүзүп турган.

Комсомол, партия советтериниң хоочун ажилдакчызы Дандар-оол Ооржактың ажил-ижинге тураскааткан делгелгени кылган.

Советтерниң болгаш херэз-женнер шимчээшкениннериниң хоочуну Чажан Бири-Санааның делгелгезинге Тыва Республиканың бирги Президенти-зи Шериг-оол Дизижилович Ооржактың өг-бүлезиниң, ажил-төлүнүң чуруктарын делгээ. Ч.Ч. Бири-Санаа Ш.Д. Ооржактың кат-иези болур.

Александр Кыргысовичиниң база Марина Ивановнаның ажилына тураскааткан стендини

«Эки кылган ажил, элп читпес алдар» деп ат-биле кылганын чон улуг сонуграл-биле көрүп танышкан.

Онза байдалдар яамызының ажил-ижинге, ооң тургузучу сайыды Сергей Шойгунуң ажил-амыдыралын көргүскен «Россияның камгалап албаны» деп музей-өрээлге өөреникчилерге класс шактарын, беседаларны эрттирип берип турдум. Кол-ла чүүл — ОБЯ-ның чонга ачы-дузазын, кандыг-даа берге байдалдарга таварышкан чоннуң амы-тынын камгалап апарганын көргүзүп, тайылбырлап берип турганымны чон сонуграп дыңнап турган.

Улаастайның чанчын сайытан Буян-Бадыргының хүлээп алганы 4 кырлыг таңмазын Кыргыс Тадаевич Аракчаа эрги моол бижикиктен номчуп, очулдуруп берген.

Музей Буян-Бадыргының адын эдилзэн болгаш, ооң ажил-төлүнүң делгелгезин кылыры албан апарган. Уруу Алдын-Куйнуң ажил-төлүнүң намдар-төөгүзүн, чуруктарын көргүскен болгаш азыраан оглу Сундуй-оолдуң ажил-төлүнүң делгелгезин кылганы солун.

Тыва Арат Республиканың тургузукчузу Монгуш Буян-Бадыргының намдар төөгүзүн чырыдып, апрель 25-те 130 харына тураскаадып, тураскаалының чанынга митингини, бир улуг хемчегни эрттирери чугула.

Буян-Бадыргының юбилейинде чүнү кылза экип деп чүүлду амдыгааштан эгелеп планназа эки. Буян-Бадыргының черин базып, суун ижи, агаарын тынып өзүп келген Үстүү-Хүрээниң девискээринге, Буян-Бадыргының аллеязын, харын-даа бичии чораан тураскаалын кылза кандыг ирги деп чүүлду шагда база бижээн мен. Харын-даа Марианна Кара-Сал Орлан Дамба-Хуурактың бижээни Буян-Бадыргының бичии чораан чылдарына тураскааткан шиизин 130 чылында салыпкан болза, кайгамчык-ла. Черле үе боду көргүзе бээр ужурлуг.

Музейниң 30 чылын, Буян-Бадыргының 130 чыл болур юбилейин чогаадыкчы езу-биле планнап, ажилдаза эки боор.

Виктория ПЮРЮНА,
Чадаананың Монгуш
Буян-Бадыргы аттыг
музейиниң бирги директору.

«Шынның»

редакциязындан дилег

Телевизорда тыва дамчыдылгаларның эң-не солун кезээ «Хөгжүмнүг байыр». Сөөлгү үеде ол дамчыдылга, ылаңгыя концерттиг кезээ улустуң хөңнүг дээпкен. Чүге дээрге күүселделер (ырылар) ийи-үш чыл улай катаптап-ла туруп берген. Эмнеттинмес хоочураан аарыг болу берген деп болур.

Чүге ындыг ирги? Эвээш шалыңныг артистерге деткимче кылдыр төлезе. Бо шагда халас ырлаар кижиге тывылбас болбайн канчаар. Бир-ле аргазын тып, чогулмалыг шиитпирни үндүрерин чон мурнундан диледим.

Адыг ХЕРТЕК.

«Шын»-биле кады

кырып...

Эгүүр шагда эжим болган,
Эгелекчи, сүмелекчи,
Четтикпейн манааш, номчуур
Чечен сөстүг «Шын» солун.

Аныяамдан бо хүнге чедир,
Адырылбас номчуп чоруур,
Амыдырал айтыкчызы,
Ачы-буянның «Шын» солун.

«Шын» солун Тываның кол эртинези. Солунум чон ортузунда канчаар-даа аажок хүндүткелдиг болгаш үнелиг. «Шын» — чоннуң индири, тыва дылдың кадагалакчызы, суртаалчызы.

Танышпасты таныштырган, тыва дылдың «Шынның» чаа үнүп келген чылда чагыдып алырынче кыйгырдым!

Ынак солунум мээң сүмелекчим, деткичим, чогаадыкчы салымын ооң-биле тудуш холбаалыг.

Кады кыраан солунумче катап-катап бижики олур мен. Ооң номчукчузу, бижикичи база тарадыкчызы болгаш, солунумну үнелээр мен. Чаңгыс үндүрүлгезин номчувас болзумза, сагыжым саарзыкталы бээр. Бажыңымда «Шын» солунумнуң көктешкизи бар болгай.

Холдан салбайн номчуп орап,
Хоочун солун «Шыным» сеңээ,
Ынакшылым дендии күштүг,
Ырым болуп, хуула бээрин күзээр-дир мен!

Чылбак МОНГУШ,
күш-ажылдың болгаш херээженнер
шимчээшкениниң хоочуну.

Ак-Сал ирей

Шаандан тура Шагаага Ак-Сал ирей черле турган. Ооң хүлээлгези — уруглар, оолдар-биле Шагаа үезинде ойнап-хөглээр, солун чугаалажыр, ырлажыр дээш оон-даа өске.

Мен бичиимде Бай-Тал өрү Улуг-Хову деп черниң аксынга, арга иштинге кыштаар аалга, душ болуп таваржы берген мен. Шүгжең ирей он хире уруглар ортузунда туруп алган лимби үрүп тур. Балдырган сывы дег хос ыяш үрүп, тааланчыг аялгалар күүсетти. Магадап-ла дыңнаан бис. Сөөлүнде бодаарымга, талантылыг композитор Анай-оолдуң кырган-ачазы хире (шагда-ла чок апарганнар).

Эң сөөлүнде ол ирей бар шаа-биле уругларга чемнер үлөп турганын көргөн мен. Ол чемнерин сактып көрейн: ааржы, курут, тоорук сайы, кадырып каан быштак, үүргене кады, ай, бес, белерген, кичигене, кургадып каан каттар дээш өске-даа. Оозун бодаарга, ол кижиге Шагаага бүдүү белеткенип алып хире.

Уруглар кижизидилгезинге улуг улустуң дузазы улуг дээрзин бо чижек херечилеп турар.

Ам бо шагда Ак-Салдар аал бүрүзүнге, коллективтерге байырлал үезинде турза эки. Шагаада аныктар ойнап, чемненип тура хонар. Амгы үеде Ак-Салдың ролун аныяк-даа кижилер ойнаай-ла.

Адыг ХЕРТЕК.

Буянның өргээ

Кызылдың Хоочуннар бажың-интернадын езулуг-ла буянның өргээ деп болур. Чүге дизе ында назы-хары улгаткан кырганнарны, инвалидтерни азырап, ажаап турар.

Эң ылаңгыя санитаркалар кырганнарның идик-хевин солуп, оларны чуп, ажаап-карактап, а эмчи сестралары ханының базыышкынын хүннүң хынап, аарыларын эмнеп турарлар. Кырганнарга эвилең-ээлдек, хүндүлээчел, эки ажилдап турар сестраларга Дадар-ооловна, Хертековна, Чинчи Седеновна, Амела, Чодураа, Солаңгы, санитаркалар У. Лакпа, А. Драпан, Ч. Даш-оол хамааржыр.

Бажың-интернаттың поварларының кылган аш-чеми амдангы, чемзиг. Эъттиг-даа, ногаа-чимистиг-даа янзы-бүрү хоблулуг чемнерни чип турар бис. Дадар-ооловна, Шончалай, Эдуард, Алдын поварларывысты

демдеглээр апаар.

Удуртукчулары база эки ажилдап турар. Оралакчы директор Шончалай Викторина ажилдап эгелзэн соонда, интернаттың аш-чеми-даа, ниити байдалы-даа экижээр.

Хоочуннар интернадынга оюн-тоглаа, концерттер черле үзүлбес. Ылаңгыя бо Чаа чылды дыка эки организаастап эрттирген. Чаа чылдың белектерин үлөп, ырлажып, шүлүктөп, танцы-самга, оюн-тоглаага киржи, онзагай-ла байырлаан бис.

Чаа чылды дыка эки уткуп алганывыс дээш социал ажилдакчыларга өөрүп четтиргенивисти илередир-дир бис. Уткуп алган чаа чылда бүгү кижилерге аас-кежикти, кадыкшылды күзедивис.

Наталья САТ.
Кызыл хоорай.

• Степан САРЫГ-ООЛ,
Тываның улустуң чогаалчызы

АҢГЫР-ООЛДУҢ ТООЖУЗУ

(Романдан эгелер)

(Уланчызы. Эгези №№ 1, 2
"Шында")

ТАРЫТКАНЫМ

Ынчан шору мен.

Часкаар кыжын чүве. Аалы-
выс Өскүс-Дагга, кыштагга хе-
вээр. Кожа-кожа кыштагларда
аалдар-ла долу.

— Узун-Эмчиге улустуң тары-
дып турары-даа хөлчөк. Барып
тарыдып алыр бис бе? — деп,
ачамдан кадывыс өгнүң эр ээзи
айтырды.

— Орус ёзуга кириксеңизе,
барып канчалдырып-даа тур
даан! — деп, ачам арай шооткан
хевирлиг баштактанып харыы-
лады.

— Сүлде бо, кирип-даа алыр
мен харын. Эмнеп турда, хала
чөк чүве-дир. Холдан тен ап
каап турганы-биле дөмей! Мен
бодум көрүп бүзүредим. Бо карак
аарыы өрткүлештир хып бар
чорда, күжүр Узун-Эмчээ тава-
рышкаш, чер-даа албады. Ол
эвес болза, чеже кижиге согурарар
чүве ыйнаан! — деп, ачамче шала
үзейгеш, кожавыс эр сымыраны
аарак үргүлчүледи. — Бистиң
улуг хелиңивис боду безин оон
барып эм ап турганын хөй улус
көргөн-дир.

— Ол-дур харын. Шупту кирип
турарыңар илдең-дир. Ам чажыт
чок...

— Ча, хувура. Сен бодуң ба-
рып, ол Узун-Эмчиниң шавызы
суук сарыг кысче азады кайгай
берген олурар ышканың кай.
Чажырба, оол.

— Сагыш-ла ийин харын, оол:
Ой-ла сарыг, кара-сарыг
Ийи-ле аъттыг болурум кай.
Орус кижиге, тыва кижиге
Ийи-ле эштиг болурум кай...

— Ча, анчыын мооң, ырлаан-
шоорлаан, орта чугаазы чок.
Харын бо уругларны аппарып
тарыдып алза? Бо-ла аалдар
ишти дөгере чоруп турлар ыш-
кажыл — деп, ачамның баштаан
авам үзе кирип чугаалады.

— О, мээң кадайым база ба-
рыксап олурар ышканың! «Ба-
рып шинчидээли» — деп, сени
мынчага чадашкан кижиге-дир
мен. Хөлчөк шыырак эмчи-дир.
Ол шинчиге, дораан-на билип
каар! — деп, ачам амырай берген.

— Ойт, мени чоор сен. Харын
бо уругларны тарыдып алыр-
дыр. Мен-не коргар мен. Баарга,
дораан-на үчүгөн кылдыр ча-
нагаштап туруп бээр эмчи-дир.
Оода херээжен эмчи болза, чүү
дээр. Оон башка барыксаар-
ла-дыр мен харын — деп, авам
хараадап чугаалады.

Оон улам-на чугаалашса-чу-
гаалашса, аалывыс ишти, ында
кожавыс бир аал ишти дөгере
даарта чедер болду.

Мен ону дыңнааш, ол дораан-
на кады өглеривис уругларынга
маң-биле барып, хөөрөп каап-
тым. Ылаңгыя, мен бодум баар
болдум, черле кортпас мен дээр-
зин база авамның коргуп орап
чөгөнчиин дөгередин хөөрөп
кааптым.

Меңээ эң-не солун чүве —
орус кижилер кандыг боор чүвөл
— оларны көөрү. Мооң мурнунда
орус кижиге черле көрбээн мен.
А улустуң орустар дугайында
чугаалажып олурары дыка кай-
гамчык:

— Орустар дээрде элдеп чон
боор. Көрүңдерден, оларның
черден чивес чүвези-ле чок.
Чүгле тараа эвес, янзы-бүрү
дазыл ийикпе, бир-ле янзы

чөчөк-мөчөк, мөндүгүр-чиндигир
чүвөлөр тарып чиир. Олар ар-
гаже кирген соонда, черле аш-
тавас.

— Ойт, ыяш төрелдиг улус деп
чүнү ынчаар ийик?

— Ынчангаш черниң чечээ
ышкаш өң-баазын хеп, ар-
жыыл кедер улус-даа дижи-
п чыдар боор ийин... — дээш, оон-
даа өске чиктиг, каттырынчыг
чүвөлөр чугаалажып олургулаа-
рын дыңнагылаар мен.

Оон ыңай мени улус бо-ла
орус-биле дөмейлээн тургулаар:
«Күжүр эрниң бажы ёзулуг-ла
орус чүве-дир але! Артында-
ла хун аайы-биле алдын дег
кылаңынып турар аан».

— Кончуг орус оглунуң канчаа-
ры ол ойт! — деп, чамдык өөрүм
безин, меңээ хорадаанда, ынча
дижирлер.

— Ах, кижиниң хилиң кара
оглун чоп орус дижи хейлер
боор — деп, авам мени аргалаан-
даа олурар.

А чамдыкта:

— Орус дээрде чүге хорадаар
сен, чаңгыс сен сарыг баштыг
эвес сен. Орус кижиге харын эки
чүве боор. «Хош, эштер! Орус
кижиге мен харын. Арыг-шевер.
Ажыл кылып билер, идик-хеви
каас, ижер-чири чигир, боова,
магалыын көрүңер! Мен дег
бажың-балгат тудуп шыдаар
силер бе! де шиве, оглум» — деп-
даа каар.

Ынчангаш, шынап-ла, оол-
дарга алдырбас апарган мен.
А бодумнуң ол мактаныымга
бодум хөлчөк бүзүрөп, орус кижиге
дилерни дыка-ла бай кылдыр
бодап чоруур мен. Оон хараазы-
биле улус Узун-Эмчиге барып
тарыдар, мени база эдертип

Тыва чечен чогаалдың дээжи

алыр дээрде, дыка-ла өөрүп
турганым ол.

Шынап-ла, удаваанда үш аал
ишти дөгере аъттаныпкан. Ачам
мени соонга ушкаргаш, Узун-кыс
дуңмамны мурнунга ушкарып
алган. Авам Бадый акымны
ушкарып алган. Узун-Эмчиниң
бажыңы Туруг-Баары деп черде
дишкеш, ынаар-ла чорупкан. Ол
бар чыда, улус база-ла орустар
дугайын чугаалажып чорааннар:

— Орус кижиге чаңгыс сөстүг. Ол
сөглээн аксын черле өскертпес...

— Кижээ чаңгыс аяк шай ха-
ласка бербес улус дижи бе?

— Ажыл кылганда, човаар
деп чүве черле танывас. Эр-даа,
херээжен-даа дивес. Куш даң
бажында туруп ажылдаар. Эртең
тургаш, баштай ажылдаваан
шагда черле чем ишпес улус.

— Сагынган сагыжын ол хе-
вээр бүдүрер улус дээр чүве.

— Кадайы бир хүн ишкен
чеминиң өртээ чедир ажыл кыл-
бас болза, дораан чандырыптар
улус дээни кай.

— Кадайларның ыглаганы-ла
хөлчөк улус дээн але?

— О, өөрээш база ыглаар.

Бурганга тейлээрде безин, ыглап
тура тейлээр хөктүг чон боор!..

— А орус кыстар ыядыр деп
чүве танывас. Улус көрүп турда-
ла, ашаан чырс кылдыр ошкааш,
мойнундан куспактаныптар.

— Ойт! Ыытташпаңар! Эмчиде
чедип келдивис, дыңнап кагза,
ажына бээр. Эм-даа бербес!
Узун-Эмчи шору тывалаптар
апарган чорааны кай! — дишти-
лер.

Ам көөрүмге-ле, Туруг-Баа-
рында, арыг ортузунда оймакта
хөлчөк улуг-улуг бажыңнар тур.
Ах, соңгаларының хөй, чаражын
чүү дээр ону! Карак чылчырык-
тай бээр.

Чоокшулап кээривиске, аът-
тар даады чыт алып, хаарык-
таар. Мен хире ийи бичии уруг
ойнап чор. Баштарын хөлчөк
чараш пестер-биле борбайты
бооп алган. Арыннары ак-ак. А
карактарын көре кааптарымга,
мырыңай-ла бышпаан кызыл-кат
ышкаш шаңгыр-шаңгыр болду.

Аъттарны баглааш, бир-ле
бажыңче кирдивис.

— А-а, оруссуун! — дээш, дум-
чуун-даа туттунар кадайлар бар.

— Кш! Ыыттава, ынча дивес.
Ол улус билип кагза, канчаар
сен. Сени база «чуттуг кара
уранхай» дээш, кирибейн баар!

— Акша чыды-дыр ийин...

— Чок-чок, эм чыды-дыр-даа
дижиңер.

Мен база бир-ле чытты билип
тур мен. Меңээ ол чыт хөлчөк
чаагай, каңгызыг-даа ышкаш.
Ындыг-даа болза, чамдык кадай-
лар өттүнүп:

— Фи, чыдыын, оолдар, эйт!
— деп кааптым.

— Ай, ынча дивес! — дээш,
авам мээң холумну шеле тыр-
тыпты.

Улустуң чамдызы киргеш,
сыңмайн баарга, даштын элээн
кижи туруп калдывыс.

(Уланчылыг)

• Куулар Черлиг-оол,
Тываның улустуң чогаалчызы

Алексей Хуурак – амгы үе

1.

Көшкүн чонум дарлалга-даа
Хөңнү муңгак чорбаан болгаш,
Көк дээрниң эзири дег,
Көргөн чүвем хөй-ле солун
делегейни дээскиндим.

Кадыр-кашпал чуртумга мен
Хартыга дег дээрде ужал
Салым-хуумга хомудал чок
Чаяанныг оол чурттап чордум
аныяамда.

Дээрде шөйген демир кырлап,
Самнай бээрде, сагыш ынчан
Дендиги хостуг, ырлаксаам кээр.
Дедир чаңым бичии када
часкарлы бээр.

Америка, Индия, Бирма...
Алды дипти эргий уштум.
Ынакшылым төрөөн черге
Ыы-сызын төгө-чая, байырлыг дээр.

«Өскөн чериңге чоргаар эзири сен,
Өске чуртка хензиг бичии
хөкпеш-тир сен,

Хары оран сеңээ чылыг шуглак болбас,
Өткүт дылың аңаа арыг,
дыңналбас-даа».

Сиirim биле шыңган эдим
Кирижелдир быжыктырган.
Циркке чаяанымдан ынак чордум!
Кижилерниң хову тудуп
чивээн болза...

Хып дээн чалыы аныяк шаам
Кырлаар демир кырынга-ла
Шүлүк бижиир үе-шагым
Сүүзүнүн казып каапкан, харааданчыг.

«Чадаганның ырларынга»
Чажырып каан бодаалдарым
Хуурак дег шүлүкчүнү
Хупурай бер, куруг кагбаан,
номчуңар даан.

Көжегелиг Совет шагда
Хөгжүп орган хөөкүй чонум,
Хадыыр-сарыг чечээ ышкаш,
Хадый бербээн харын катап
сегереп ор.

Эргилдениң үелери
Эрги төре орундува —
Туугай туман аразынче
Думчуун чая тырта бээр деп,
ужур турбас.

Байлар база ядылар деп
Бажы, уу-даа билдинместээн —
Кайнаар чоруп ораарыыс
Караңгыда аскан ышкаш, элдеп туугай.

Оскал-оолдуң салгалдары
Оруу муңгаш кажан катап
ССРЭ-ниң сайзыраңгай үези дег
Четчележип көстүп кээрил?
айтырыг бо.

2.

Хууда эрткен салым-хуумну
Кударанчыг дивес-даа мен.
«Ынакшыл биле өжээнге» мен
Ыяңгылыг ырлап каан мен.

Төрүттүнгөн хүнүмден бээр
Чүс чыл оюм эрттирген боор.
Төрөөн дылга бижээн шиимни
Чүс-чүс, он-даа кижиге көрзе.

Чүгле уруум күжүр Тая
Чүрөөн бүдүү туттунупкаш,
Карак чажын төгө кааптар,
Харын аңаа чоргаараңар.

Кымның-даа бол ишти-хөңнүн
Кызагалда онааштырбас.

Психолог эртеменниң
Биске ачы-дузазы хөй.

Хөй-ле шиилер, хөй-ле номнар
Хөрээм иштеп чораан-даа бол,
«Дээрниң оглу» сөөлгү шиимге
Деңнешки дег, шүлүм-даа чок.

Кий туткаш бильярдтаар
Кижилерге солун чордум.
Угаан-мээмге кударады
Уттур аргам ында чораан.

Эживисти сактырымга,
Эзир түрлүг эр-ле чораан.
Арысканда клуб адын
Аңаа тыпсып кааны шын-дыр!

Бир-ле катап аңаа баргаш,
Бильярдтап ойнаар боор мен.
Борбак шарны часпазымза,
Бо шүлүм — аңаа белээм.

Оң чүстээн юбилейинге
Оюн-тоглаа үзүктөл чок —
«Дээрниң оглу» дээш шаңнал
Тергииннерге мөңгө белек.

Циркчи болган шүлүкчүге
Шилип шуткуп адын бижээн.
Бөгүн болур мөөрейге
Мөңгүн медаль тыпсыр-ла боор.

09-12.01.2022 ч.

Аяк шайны аартап ора...

Солун чугаалар

Шаанда улус Шагаа дүнезінде тоолдар, тывызыктар-биле аралаштыр элдеп-эзин хөөрем-даа, хөглүг-баштак чугааларны даңны атсы соодажыр чораан. Оларны чер-черлерде колдуунда-ла солун чугаалар дижи болгай. Бүдүү дүнезінде кым-даа кижиде удувазын-на кызыдар, ол ышкаш узун тоолдар дыңнаарга, назы-хары узаар, а шагаа

Шагаа чемнери

Шагаа тускай чемнерлиг болур, шаг-төөгүден ындыг. Шагаада чем бүрүзү, бир талазында, сүзүглел, ийи талазында, хүндүткел уткалыг. Чижээлээр, доорамчы, хырбачы, үүже-даа дижи. Оларны эъттиң эң-не чиштиин бодап, доорамчыны ээдин, чаан хээй кезип холуп тургаш, хырбачага ижин-баардан бүүрекке чедир, үүжеге чилиглиг сөөктерлиин, борбак эъттиин холуп тургаш белеткээн боор.

Ол чемнер Шагаада малдыг өгнүч чонга сөнү, малының кежи кылдыр хүндүлөп салыр. Ооң сүзүглелдиин ында. Шагаада өг бүрүзү эъттиң чиштиин ынчаар салыр болза, саржаглыг кадык, чодураалыг чөпкети, ааржы, ээжегейни амдан-сүүзүннүг чем кылдыр салыр. Амгы үениң Шагаазына арбай далганы, соктаан тараа, үс-саржаг, боова, боорзак турары көңүс чайлыг. Ол бүгүнү баш удур тып аары ээзинден хамааржыр.

Ам чамдык тыва чемнерниң чижек тайылбыры-биле силерни таныштыраал.

Ак сүт (шай) – чажыг чажар эң сүзүглелдиг чем.

Арбай далганы – хүндүткелдиң база сүзүглелдиг чеми. Бурган баарына саржаг, чөпкөк, ааржы-биле кады ширээге делгеп салыр. Ону тывалар «бурган чеми» деп сүзүглээр.

Хоорган далган – арбай, кызыл-тас далганын ижин чааның үзүнге холуй булгап, пашка хооруп чиир чем.

Хоорган хан – сыскырган чаг биле доңурган ханны холуй булгап, хооруп каан чем. Бо чемнерни шала часкаар чиир, чүге дээрге бода чаан, доңурган ханны кыш ажыр шыгжап каар турган. Часкы үеде эътсирээн кижиге үүже бузар бетинде ындыг чем хан чиксээн «кужурун» хандыр-дидир.

Тырткан хан – малды өзеп тура, ханын, өкпе, баар, хырын, шөйүндүлерин, кадыг ханын (хайындырган) хээй кезип, кулча, согуна-биле холуп белеткээн чем.

Казы – аъттың (чишке соккан сувай бениң) иштииниң чаа, эдир чаа.

Чал – аъттың (бениң) мойнунда кырлаң чаг. Аъттың чалын, баарын доңга чиирге, эм болур, ижин-баар чазаар дижи.

Согажа – кескен баарны эдир чаа-биле шыва туткаш, отка быжырган чем. Согажаны хөй кижиде үлөжип чиир. Амгы үеде баарны, чагны (аргалыг болза ужа чаан) холуй хаарыпкаш, согуна, кулча азы койнут-биле (укроп) амдан кирип белеткээн чемни база согажа (согажалаан чем) дээр.

Чочак – арбай, кызыл-тас каржаңын аът чалы азы казызы-биле катай согаашка холуй соктап (нугуштуруп) чиир чем.

Тырткан – чаглыг шөйүндү иштинге малдың кара ээдин хээй кескеш, кулча-лап азы согуналааш белеткээн чем. Амгы үеде эът дээрбизинге тырткан эътти-даа ажыглаар.

Хылбаң-Кызыл

(Болган таварылга)

Шаанда бир аңчыга ол чоок-кавыда кончуг ховар, байгы дүгү хылбаң-кызыл ыт чораан чүве-дир. Ооң адын ынчангаш Хылбаң-Кызыл деп каан. Ыттың онзазы ооң чүгле ховар дээн өң-чүзүнде-даа эвес, а кедергей исчи, аңчы болгаш кодан-чызында болуп турган. Күжүр Хылбаң иштик черниң койгун, дилгизин-даа шытпас, тайга черниң диң, кижин-даа чандыр көрбөс, ээзинге ындыг эргелиг, ажык-дузалыг чораан. Хылбаң-Кызылды ээзи чиңге аңга безин салыптар турган. Ынчан ол хүлбүстү эвезе-даа, элик азы өргөн мыйыс хүлбүзектерни-даа чайлыг чедер турган ыт дээр. Арга-таскыл черге элик, хүлбүс ытка хамаанчок, бөрүге безин четтирбейн баргылаар. Ону бодаарга, Хылбаң-Кызылдың кашпагайы, шынап-ла, кайгамчык турган-дыр ийин.

Барып-барып, ытты кым саар инек, мунар аът айтып, сардыглажып чораан боор. Хылбаңның ээзинге ол чоок-кавының аңчылары чогуу-на ындыг саналдыг кээп тургулаан чүве-дир. Аңчы ыттың ээзи ынчан:

– Силерниң саар инээр тудуп, өдекке-даа олуруп шыдавас мен, чааш аъттарыңар мунуп, хой-даа кадарып хоржок мен. Кулаа дыыжы, думчуу чытчы, хат-салгын дег кашпагай Хылбаң-Кызыл ыдым турда, оран-таңдымга азыраны бээр мен – дээш, эргелиг ыдын кымга-даа бербээн дижи чүве.

Харын-даа сени...

Шаанда бир адаанчы эр Шагаа мөөрейинге ала-часты өттүр ойнап келгеш, аргамчы, киженинден эгелээш, мөңгүн чүген-чуларын ол салгаш, адак сөөлүндө эзерлиг аьдынга чедир алыскан чүве-дир.

Ай хире болганда, авыраарты чудай берген, элбер-самдар кижиде аалынга калгып келген. Кадайы ынчан:

– Аьдың кайыл? – деп кончуттунарга, эр тургаш:

Шагаада ойнаалыңар

Тыва улус Шагаа үезинде мөөрейлиг азы адыг-чарыш маргылдаалыг оюннардаан аңгыда, оюн-баштак-биле сөске чижип, кагжып ойнаар чараш оюннарлыг чорааннар. Оларның бирээзи узун-тыныш, дүргөн чугаа болгаш өске-даа оюннар. Аңаа аныктар, улуг-даа улус киржип болур.

Дүргөн чугааны чаңгыс тын-биле

Дүргөн чугаа — дыл сайзырадырының азы сөстөрүни (үннерни) шын болгаш чиге адаарына уругларны чаңчыктырар оюн.

Бижиктигде биче-хая, билдим-билдим, биче-хая Хаялаза — халзың маас, Маастаза — барба чүве, Чүвелезе — шипшик буга, Бугалаза — буу-тоос, Тоостаза — тосун-белек, Белектезе — белең-дарган, Дарганназа — Даа-Төгүс, Төгүстеze — дөргүн-карыш, Карыштаза — кара челим, Челимнеze — чеди курзук, Курзуктаза — куу туман, Туманназа — тудуш меңги... — дээш, шыдаар шаа-биле уламчылаар.

Дүргөн санаар Чечен-мергеннерни ил-редип тывар мөөрей

– Бир!
– Бир чагы.
– Ийи!
– Ийи идик.
– Үш!

– Ожуктуң үш буду.

– Дөрт!

– Дөрт мөчү.

– Беш!

– Беш салаа.

– Алды!

– Алды дип.

– Чеди!

– Чеди-Хаан сылдыс.

– Сес!

– Сес буттуг ширээ.

– Тос!

– Тос-карак.

– Он!

– Он салаа — он алышкы.

Бодалдар оюну

Делегейде үш дудуу? — Дээрниң баганы чок, Черниң куру чок, далай сугнуң быш-кызы чок.

дүнүндө удуваска, бир чыл назы немежир суг дигилээрге, шынап-ла, кым-даа бол кандыг-даа арга-биле кызып-кызып удувазын-на кичээр ыйнаан.

Ынчангаш даң хаяазы үнгүжеге ойнаарлары ойнап, тоолдажыры тоолдап, ол аразында элдеп-эзин солун чугаалажып хонарының бир ужурду ол.

– Мөөрейге алзыптым, кадай. Кончуттунуп канчаарың ол, харын-даа сени салыптаан-дыр мен — деп агартынып олурган чүве дээр.

Эьди аарып турар хире...

Чаа институт дооскан зоотехник биле мал эмчизи бир аалга келгеннер. Аал ээзи кадай ора:

– Күжүр эмчилерим, дунгужун төрүүр хунажыным долгааткаш туруп берди, бектени бергени ол боор, аргазын кылып көрүңер — деп дилээн.

Чугааның ужурун орта билбээн зоотехник эжинден:

– Чүү деп тур, эш? Ол долгаадып, бектенип деп чүзүл? — деп бүдүү айтырган.

Мал эмчизи эжи:

– Орта-ла билбедим. «Дунгужу, хунажыны» деп та чүзү. Чүү-даа болза «төрүүр» деп турарын бодаарга, бир-ле чүвениң эьди аараан хире — деп догааштырып олурган-дыр.

Хамнап турары ол-дур

Хоорай чурттуг ийи эжишкы көдээде кырган-авазының аалынга келгеннер. Малчын аалдың өдээ оларга бир-ле театр-биле дөмей сагындырган. Бир черде кадай кижиде инек хокпазында хүл уруп алган, ооң иштин суйбаан, кедергей аяның үн-биле «хөг-хө-өг», «хөөг-ле, хө-өг» деп-ле турар болган. Өске бир черде кырган-авазы бичии анайжыгаштың кудурунга дус бызап каан, өшкүдө эмзирген «шөгө, шөгө-э» деп, шөйүп-шөйүп ырлап олурар болган. Оон бир черде хой тоотпалаан кижиде база-ла ыяңгылыг бадырып турар мындыг.

– Бо чүнү канчап турар улус боор? — деп, бирээзи эжинден айтырган.

– Мал хамнап турар улус-тур ийин — деп, оозу эжинге угааткан.

«Шагаа — сүзүглери» деп (Чап Чүлдүм) номдан алган.

Чарлал

Реклама

Ажыл-ижин уламчылай берген

80 чыл бурунгаар туураан тыва чогаалчылар С. Пюрбю, С. Сарыг-оол, С. Тока, О. Саган-оол, В. Эренчин, М. Идам-Сүрүн оларның тургузуп кааны улуг төөгүлүг Тываның Чогаалчылар эвилели Юстиция яамызынга бо 2022 чылдың эгезинде бүрүн бүрүткөдип, тускай хей-ниити организациязы болуп, ажыл-ижин уламчылай берген.

Тываның Чогаалчылар эвилели РФ-тиң, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, филология эртемнериниң кандидаты Сайлыкмаа Комбу удуртуп турар.

ИЗВЕЩЕНИЕ

14 января 2022 г. с. Кунгуртут

В администрацию муниципального района Тере-Хольского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Баяновой Буяны Валентиновны** о предоставлении земельного участка в аренду на 20 лет из земель сельскохозяйственного использования, с видом разрешенного использования - сельскохозяйственное использование, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республики Тыва, Тере-Хольский район, с. Каргы, м. Ак-Хем, с общей площадью 368399 кв.м. с кадастровым №17:19:2202001:140

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртут, ул. Комсомольская, д. 62 с понедельника по среду с 09:00 часов до 13:00 часов администрация Тере-Хольского района.

И.о. начальника отдела по строительству, архитектуре, земельным и имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна **Ш.С. Кыргыз.**

Утерянный аттестат о полном среднем образовании, выданный 16.06.1998г. МБОУ СОШ Суг-Аксы Сут-Хольского кожууна на имя **Монгуш Кызыл-Кат Владимировны**, считать недействительным.

На основании решения суда от 21 октября старая печать СНТ №4 считается недействительной с декабря 2021 года.

ССРЭ-ниң болгаш Россия Федерациязының Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, «Шын» солуннуң идепкейлиг бижикчизи, хей-хей шаңнал-макталдың эдилекчизи, Тыва Республиканың хоочун культура ажылдакчызы **Чимис Күжүгетовна АДЫГ-ООЛ** үр үеде аарааш, чырык өртемчейден, чоок кижилеринден кезээ мөңгөде чарлып чорутканын ханы кажыдылбиле дыңнаттывыс.

Тываның Чогаалчылар эвилели, хей санныг төрелдери.

МӨГЕЙИГ

Тыва Республиканың Чазаанга, Тываның бирги Президентизинге, ТР-ниң Культура, Кадык камгалалы яамыларынга, медицина ниитилежилгезиниң дөгөрезинге, кады ажылдап чораан эш-өөрүнге, казначейство, каайлы черлеринге, республиканың уран чүүл школазынга, чуртталга-коммунал ажыл-агыйыга, «Саян» ансамблиниң хоочуннарынга, дөргүл-төрелдеривиске, кудаларывыска, эш-өөрүнге эжиниң быжыг чөлөңгичи, уругларының адазы, кырган-ачазы, акы-дуңмаларының акызы, даайы, хүреген-күдээлериниң честези **Калиндүү Чадамбаевич Монгуштуң** орнукушудулгазынга көргүскен дузазы дээш черге чедир мөгөйдивис.

Өөнүң ишти, ажы-төлү, уйнуктары, ачылары.

Сооктуң дыңзааны-биле өрт айыылындан кичээнир

Тываның гидрометеорология база долгандыр хүрээлелге мониторинг төвү январь 15-те соок дыңзырын дыңнаткан. Агаарның соогу 31-36 градус, чамдык черлерге 41 градус чедир бадар.

Неделяның төнчүзүнге чедир соорундан, черде бажыңнарга өрт айыылы үнүп болурун Россияның Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада кол эргелели кичээндирип тур.

Соок хүннерде суугуну үзүктел чок одаанындан, оң чамдык кезектери хөлүн эрттир изий бээр. Ыяш ханалар азы эт-сеп ол чалынныг изигден өрттенип болур айыыл бар. Өрт инспекторлары ыңдыг айыыл-халапты болдурбазы-биле, суугуну үзүк-соксаал чок одавай, хүнде 2-3 катап 1-1,5 шак болгаш одаарын сүмелеп тур.

Отту отчударда, дүрген кы-

вар, частычал суук чүүлдер ажыглаары хоруглуг. Суугу чанынга кывычал материалдарны салбас, оң кырынга азы чоогунга идик-хеп кургадып болбас.

Республиканың Хамааты камгалал база онза байдалдар

албаны өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагырын кыйгырып тур.

Бир эвес өрт болу берзе, «101» азы «112» дугаарларынче долгаар.

Хоочулуг улуска

кышкы сугже кирери хоруглуг

Тываның Кадык камгалал яамызы Крещение байырлалына уткуштур дошта оюп каан сугже кирери хоочураан аарыглыг улуска хоруглуг дээрзин баш бурунгаар дыңнадып турар.

Ылаңгыя соок сугже кирип чаңчыкпаан, чүрек-дамыр системазында, тыныш органнарында, бүүректеринде, чүстеринде, эндокринологтуг системада хоочулуг улуска сугже кирерин

эмчилер хоруп турар.

Белеткел чок, соок сугже кирип чаңчыкпаан улуска, кышкы сугже кирери улуг стресс болуп, чүрек туруптарының айыылы бар. А кан-дыг-даа стресс иммунитетке кончуг хоралыг. Ынчангаш ылаңгыя коронавирус халдавырлыг аарыг тарап турар үеде иммунитетти кошкатпазын эмчилер сүмелеп турар.

Бистиң корр.

26 шөл чаагайжыттынар

Тываның муниципалдыг тургузуглары «Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлели» национал төлевилелдин «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин хевирлээр» федералдыг төлевилел-биле хей-ниитиниң 26 шөлү чаагайжыттынар.

Тываның Тудуг яамызының медээзи-биле алырга, бөгүнде объектилерниң дүрзүлел төлевилелдерин Улуг-Хем, Тес-Хем, Тожу кожууннар кирибээн. Кызыл, Өвүр, Эрзин кожууннарда база Ак-Довурак хоорайда шөлдерни чаагайжыдар сметаларга эдилгелер херек. Кызыл хоорай мэриясы база Бай-Тайга, Тере-Хөл кожуун чагыргалары дөзевилел-смета документациязын дужааваан. Аукционче лоттарны бичии-ле озалдадып салыр болза, кириген объектилерни үезинде тудуп, азы эде чаартырынга моондактап болурун Тудуг яамызы сагындырган.

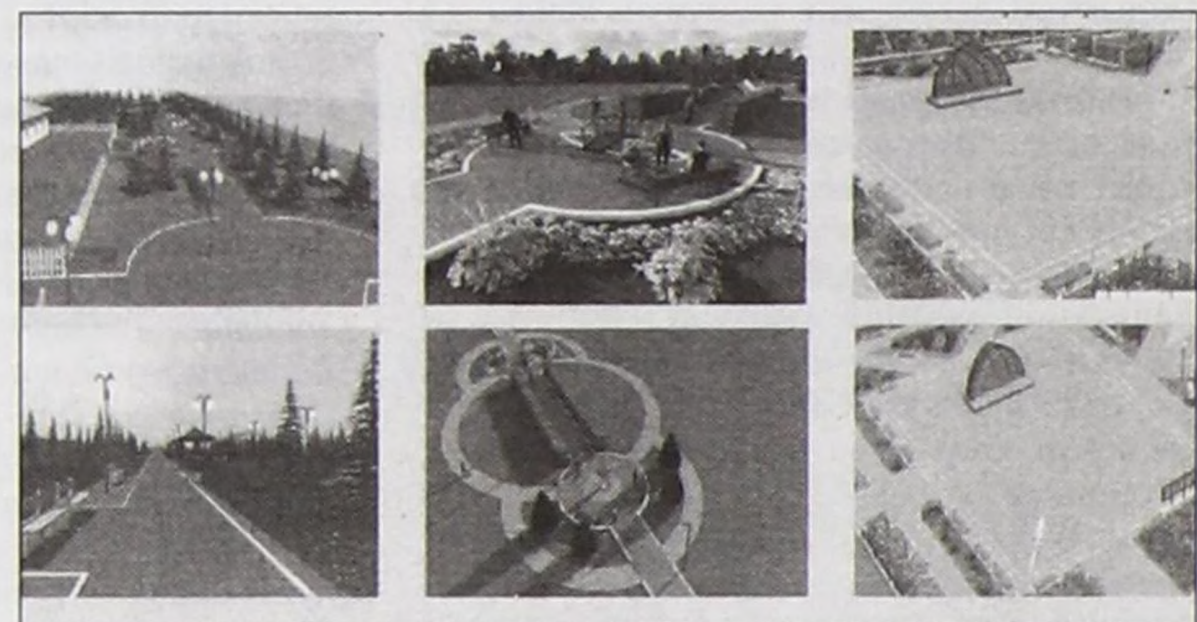
Эрткен чылын Ак-Довурак хоорай ыңдыг бергедээшкинге таваржып, Ленин кудумчузунда

хей-ниити шөлчүгежи болур объектизин декабрь 30-де дужааган. Эрзин кожуун төвүнде төп паркта аллея кылырын хуусаадан озалдап дооскан. Шагаан-Арыгда Октябрьская кудумчуда хей-ниити девискээрин, Кызыл хоорайда «Спутник» микрорайонда скверни база Тожу кожуунуң Тоора-Хемде «Өдүгөн» сесерликти шак-ла ыңчалдыр озалдаткан. Тожу кожуун чагыргазы чагыгның күүселдезин саадатканы дээш тудугжуну судче берген.

2023 чылда республиканың муниципалдыг тургузугларында

чаагайжыдар объектилерни илередир рейтингилег онлайн-бадылаашкынны эрттирер үе көңгүс эвээш арткан. Бадылаашкынга киржир күзелдиг кижилерге стартты март 15-те бээр. Ол үеде, тодаргайлаарга, февраль 4-ке чедир муниципалитеттер боттарының кожуннарынга чурттакчы чон ортузунга айтырыгны чорудуп, оларның саналдарын өөренип көргөш, хей кижилерниң үнүн берген хей-ниити шөлдериниң дүрзүлел төлевилелдерин Тываның Тудуг яамызынче кирир ужурул.

Бистиң корр.

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы. Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар А.Н. АРАКЧАА. Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Тыва Республика Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35. Чарлал килдизи – 2-18-10. Солун чыскаакчылары: С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак – 2-17-94. Корректор: Ч.Н. Мачык, А.А. Лагбы – 2-17-94. Харылзаа, информация технологияларының болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Енисей эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068. Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар. Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860. Солун неделяда ийи катап үнер (среда, суббота). Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар. Солуннуң сайты: //shyn.ru электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru Неделяда тиражи 8698 кезек